

Comparative Study of the Common Themes of Wisdom of Ancient Iranians and Islamic Sources

Narges Rashidi¹ | Vahid Sabzianpoor^{2*} | Jahangir Amiri³ | Ali Doudman Kushki⁴

1. Ph.D. student of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: nargesrashidi235@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature, and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: v.sabzianpour@razi.ac.ir
3. Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: j.amiri@razi.ac.ir
4. Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. Email: a.dodman@razi.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 09 August 2022

Received in revised form:
10 January 2023

Accepted: 18 January
2023

Keywords:

e wisdom of ancient
Iranians,
Common themes,
Nahjal Balagha,
Gharalal-Hakm,
Prophetic hadiths.

ABSTRACT

One of the hallmarks of deep thinking and wisdom among ancient Iranians is their use of concise and meaningful expressions, along with valuable advice that reflects their rationalism, religious orientation, and commitment to moral principles. The Arabs' need for and fascination with Iranian culture and civilization, along with their eagerness to learn about the ancient Iranians, led to their familiarity with the wisdom and insights of this people. This was achieved through the translation of Pahlavi texts and cultural intermingling, resulting in the incorporation of these wise sayings into Arab culture. This research serves as a supplement to the book "Wisdom of Ancient Iranians in Arabic Sources, which presents over a thousand themes of Iranian wisdom found in Arabic literature. Since some sources were unavailable or omitted in the aforementioned research, he introduced approximately 250 new topics and aligned them with the teachings of Nahj al-Balagha, Gharal al-Hakm, and various prophetic hadiths. This alignment was made in terms of theological structure, and we have demonstrated a cohesive theme. In addition to presenting new Iranian insights, we have sought to explore various possibilities to justify and interpret these similarities using a causal-comparative method. The comparison results based on these possibilities reveal the intellectual and cultural affinity of ancient Iranians with various Islamic themes, influenced by experience, rationality, and religious teachings. However, the potential for forgery and false attribution, driven by religious and tribal prejudices, cannot be dismissed.

Cite this article: Rashidi, N., Sabzianpoor, V., Amiri, J., Doudman kushki, A. (2025). Comparative Study of the Common Themes of Wisdom of Ancient Iranians and Islamic Sources. *Research in Comparative Literature*, 15 (2), 75-102.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2023.8139.2415

Extended Abstract

Introduction:

Arabic culture and literature have historically been influenced by Iranian culture and civilization in various ways. Before the advent of Islam, this influence permeated Arabic culture and literature due to several factors, including the connections between pre-Islamic poets and the Sassanid court, the political and military presence of Iranians in Yemen, the settlement of Iranian families and border guards in the Hira region, and trade relations, among others. After the advent of Islam, various factors significantly influenced Iranian contributions to Arabic culture and literature. These included the large number of Iranian captives and slave girls who later became the mothers of the Arab nation, the Arabic writings of Iranian thinkers such as Ibn-e Muqaffa, Ibn-e Qutaybah Dinwari, Abu Ali Sina, and Biruni, as well as the Arabic poetry of Iranian poets like Bashara, Abu Nuwas, and Abul-Fath Basti. Additionally, the translation of Pahlavi texts into Arabic, the establishment of the Abbasid state by Iranians, and their political and cultural influence in the courts of the Abbasid caliphs played crucial roles. The profound fascination and enthusiasm of Arabs for Iranian culture, along with the significant contributions of Iranian scholars in the development of literary and Islamic sciences—such as Sibuyeh, Zamakhshari, and Thālibī—further facilitated this cultural exchange.

Factors such as racial mixing and immigration have also contributed to this dynamic interplay. Additionally, literary works and themes of wisdom from ancient Iranian culture, including the *Shahnameh*, Javdan Khard, *Adab al-Saghir*, *Adab al-Kabir*, Menui Khard, and Pahlavi texts, illustrate that rationalism, religious orientation, justice, and adherence to ethics are prominent characteristics of this people and their Islamic culture. This alignment and shared cultural elements led the Arab people to embrace Iranian culture, which was reflected in Arab literary works and ultimately influenced the interpretations of the Quran and *Nahj al-Balagha*.

According to this research, the wisdom of ancient Iranians as recorded in Arabic sources is categorized into eight content areas: Political Affairs which includes topics such as the responsibilities of the king, divine law, justice, the importance of seeking counsel, the concepts of pardon and forgiveness, and the necessity of overseeing the work of officials. Scientific Matters that are related to encompassing discussions on the significance of science and knowledge, the value of continuous learning, and the praise of reason and wisdom, etc. Moral considerations encompass avoiding undesirable traits such as selfishness, stinginess, self-righteousness, dishonesty, and gossip, while promoting virtues like truthfulness, patience, and contentment. Religious considerations address the significance of faith, the condemnation of irreligion, the importance of adhering to God's commandments, and the avoidance of sin. Additionally, they highlight the transient nature of this world in comparison to the eternal value of the Hereafter. Philosophical matters encompass topics such as the injustice and degradation present in the world, the coexistence of worldly blessings with suffering and hardship, the adversarial relationship between time and humanity, and the concepts of fate and destiny. Economic affairs include discussions on the value of property and wealth, the condemnation of hoarding, the significance of hard work and effort, the denunciation of unemployment and laziness, and the prohibition of trade for the king. Social affairs encompass topics such as the rituals of friendship, the significance of marriage and family formation, and the advantages of marrying relatives. They also involve managing family matters, among other related

issues. Military affairs cover subjects such as military reforms, addressing the current state of the armed forces, focusing on military tactics, and ensuring security, among other concerns.

One of the most valuable areas of research is to uncover the origins and sources of these wisdoms. Therefore, the book "Wisdoms of Ancient Iranians in Arabic Sources" (2015) presents Iranian wisdom as documented in Arabic literature.

This book not only introduces previous research in the field of Iranology but also analyzes the strengths and weaknesses of these works. In a comprehensive introduction, it outlines the historical and political contexts that shaped the influence of ancient Iranian culture and civilization on pre-Islamic Arab literary culture. Furthermore, it explores how Iranian culture and civilization impacted the Islamic period and identifies the areas of alignment and commonality between Iranian and Islamic ideas. The text introduces Iranian wisdom as presented in Arabic sources, organized chronologically. The research highlights over 1,000 themes of Iranian wisdom found in 61 Arabic sources authored by 48 individuals. This book includes quotations from 41 notable Iranian figures, showcasing their insightful contributions. In addition to the 41 figures mentioned, 172 pieces of wisdom from Iranians (Persians) and 22 pieces from clerics have also been cited in Arabic sources. The total number of Iranian wisdoms referenced in the Arabic sources of this study is 1,400, of which 432 are repetitive.

Method:

In the present study, we employ the historical research method to gather Iranian wisdom from Arabic sources. Subsequently, we utilize the causal-comparative method to compare these findings with the prevailing themes in Islamic sources. Finally, we explore various possibilities regarding the causes of these similarities.

Results and Discussion:

Among the 249 Iranian proverbs examined in this study, 113 share a common theme with Islamic sources. Of these 113 proverbs, 96 were documented prior to Islamic authors, while 17 were recorded afterward in Arabic sources. The presence of this Iranian evidence, along with hadiths and narrations, indicates both the widespread influence of Iranian culture on Arabic literature and the intellectual affinity of ancient Iranians with pure Islamic ideas. This connection is exemplified in the refined teachings of Islam and the words of its esteemed scholars. Of course, choosing statements that align with Islamic culture while eliminating superstitions and perspectives that contradict Islamic principles is crucial for the emergence of these commonalities. Additionally, the significant influence of the prevailing religious and political atmosphere on the selection of themes that resonate with and support Islamic culture should not be overlooked.

Conclusion:

Most (85%) of the common wisdom was derived from Iranians prior to the influence of Islamic and Arabic sources. Due to religious fanaticism and the acceptance of religious leaders, these narratives took on the characteristics of narration and hadith, becoming integral to Islamic and Arabic culture. Some extremists within the Shi'a movement and Iranian Islamic historians have attributed 15% of Islamic and Arabic themes to Iranian sages. The similarity of some of these themes may stem from their connection to the origins of experience, rationality, and religious teachings. The dominant themes present in early Islamic sources possess greater authenticity due to their historical precedence. However, this authenticity lacks a solid foundation in the case of later sources.

بررسی تطبیقی مضامین مشترک در حکمت‌های ایرانیان باستان و منابع اسلامی

نرگس رشیدی^۱ | وحید سبزیان پور^{۲*} | جهانگیر امیری^۳ | علی دودمان کوشکی^۴

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه:

nargesrashidi235@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: v.sabzianpour@razi.ac

۳. استاد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: j.amiri@razi.ac.ir

۴. استادیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: a.dodman@razi.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۰/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۸

واژه‌های کلیدی:

حکمت‌های ایرانیان باستان،

مضامین مشترک،

نهج البلاغه،

غررالحکم،

احادیث نبوی.

یکی از نشانه‌های ژرف‌اندیشی و خردمندی ایرانیان باستان، سخنانی است کوتاه و پرمغز و پندهایی ارزشمند است که نشان از خردگرایی و دین‌مداری و دادورزی و پابندی به اخلاقیات آنان دارد. نیاز و شیفتگی عرب‌ها به فرهنگ و تمدن ایرانی و اشتیاق آنها به شنیدن اخبار ایرانیان باستان، باعث آشنایی آنها با حکمت‌ها و پندهای این قوم از طریق ترجمه متون پهلوی و اختلاط نژادی و در نتیجه ورود این سخنان حکیمانه به فرهنگ عربی شد. این پژوهش تکمله‌ای است بر کتاب حکمت‌های ایرانیان باستان در منابع عربی که به معرفی بیش از هزار مضمون حکیمانه ایرانی در ادب عربی پرداخته است. از آنجا که در پژوهش مذکور برخی منابع در دسترس نبوده و یا از قلم افتاده است، به معرفی حدود ۲۵۰ مضمون جدید پرداخته همسویی و اشتراک آنها را با حکمت‌های نهج البلاغه، غررالحکم و احادیث نبوی و... از جهت ساختار کلامی و مضمونی نشان داده‌ایم. علاوه بر معرفی حکیمانه‌های جدید ایرانی، تلاش کرده‌ایم که با روش علی-مقایسه‌ای، احتمالات مختلف را برای توجیه و تفسیر این شباهت‌ها مورد بررسی قرار دهیم. نتایج مقایسه بر اساس این احتمالات، نشان از قرابت فکری و فرهنگی ایرانیان باستان با بسیاری از مضامین اسلامی به سبب تجربه و عقلانیت و آموزه‌های دینی دارد. هرچند احتمال جعل و انتساب دروغین با انگیزه تعصبات دینی و شعوبی منتفی نیست.

استناد: رشیدی، نرگس؛ سبزیان پور، وحید؛ امیری، جهانگیر؛ و دودمان کوشکی، علی (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی مضامین مشترک در حکمت

های ایرانیان باستان و منابع اسلامی. کوش نامه ادبیات تطبیقی، ۱۵ (۲)، ۷۵-۱۰۲.

© نویسنده گان.

DOI: 10.22126/jcccl.2023.8139.2415

ناشر: دانشگاه رازی

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

فرهنگ^۱ و ادب عربی همواره در طول تاریخ، از راه‌های مختلف، متأثر از فرهنگ و تمدن ایرانی بوده است. این فرهنگ، پیش از اسلام، به سبب عوامل بسیاری به فرهنگ و ادب عربی نفوذ کرد، از جمله، ارتباط شاعران جاهلی با دربار ساسانی، نفوذ سیاسی^۲ و نظامی^۳ ایرانیان به یمن، استقرار خانواده‌ها و مرزداران ایرانی در منطقه حیره، روابط تجاری و... پس از اسلام نیز عوامل گوناگونی باعث تأثیر اندیشه‌های ایرانی در فرهنگ و ادب عربی شد از جمله خیل عظیم اسیران و کنیزان ایرانی که بعدها مادران قوم عرب شدند، عربی‌نویسی اندیشمندان ایرانی چون ابن مقفع، ابن قتیبه دینوری، ابوعلی سینا، بیرونی و... عربی‌سرایی شاعران ایرانی چون بشار، ابونواس، ابوالفتح بستی و... ترجمه متون پهلوی به عربی، تشکیل دولت عباسی به دست ایرانیان و نفوذ سیاسی فرهنگی آنان در دربار خلفای عباسی، شیفتگی و شوق فراوان عرب‌ها نسبت به فرهنگ ایرانی، همت والای دانشمندان ایرانی در گسترش علوم ادبی و اسلامی چون سیبویه، زمخشری، ثعالبی و... اختلاط نژادی، مهاجرت و... از دیگر سو آثار ادبی و مضامین حکمی برجای‌مانده از فرهنگ باستانی ایرانیان از جمله شاهنامه، جاودان خرد، الأدب الصغیر و الأدب الکبیر، مینوی خرد، متون پهلوی و... نشان می‌دهد که خردگرایی، دین‌مداری، دادرزی و پایبندی به اخلاقیات از خصیصه‌های بارز و مشترک این قوم با فرهنگ اسلامی است. این همسویی و اشتراک موجب استقبال قوم عرب از فرهنگ ایرانی شد و در آثار ادبی عرب نمود پیدا کرد و در نهایت تا آنجا پیش رفت که به تفاسیر قرآن و نهج‌البلاغه نیز نفوذ کرد. (نک: سبزیان‌پور و صالحی، ۱۳۹۴: مقدمه)

احمد امین (بی‌تا: ج ۱: ۱۸۹-۱۹۰) می‌گوید: «هَوَاءَ الْعَرَبُ الَّذِينَ أَخَذُوا بِحِطِّ مِنَ الثَّقَافَةِ الْفَارَسِيَّةِ مَلَأُوا الدُّنْيَا فِي هَذَا الْعَصْرِ الْعَبَّاسِيِّ عِلْمًا وَحِكْمَةً»

(ترجمه: اعرابی که در عصر عباسی از فرهنگ فارسی بهره‌مند شدند، دنیا را پر از علم و حکمت کردند.)

امین، ضمن اشاره به برخی حکمت‌های ایرانی می‌گوید: «كَانَتْ هَذِهِ الْمَعَانِي الْفَارَسِيَّةُ تُسْرَقُ وَ تُنْظَمُ أَوْ تُحْتَدَى» (همان)

(ترجمه: در عصر عباسی حکمت‌های ایرانی یا سرقت می‌شد و به شعر درمی‌آمد یا اینکه مانند آن‌ها گفته

1. culture
2. Political influence
3. military influence

می‌شد).

نفوذ پند و مثل ایرانی در اشعار شاعران عرب نیز به حدی رسید که صالح بن عبدالقدوس در اشعار خود، هزار مثل ایرانی را به کار برده است. نک: (ضیف، ۱۴۲۷، ج ۳: ۱۵۰)

آربری^۱ (۱۹۵۹: ۲۶۱) معتقد است که ادبیات اندرزی^۲ ایرانی، بیشترین تأثیر را بر ادبیات اسلامی برجای گذاشته است. به اعتقاد تفضلی (۱۳۷۸: ۱۸۰) «اخلاقیات مهمترین بخش ادبیات پهلوی را تشکیل می‌دهد... آنچه از این آثار به زبان پهلوی باقی مانده، اندک است و باید آنها را در کتاب‌های دوران اسلامی جستجو کرد.» حکمت‌های موجود در شاهنامه، گلستان، بوستان، قابوسنامه، کلیله و دمنه، ادب الصغیر و... به همان اندازه با کلمات قصار نهج‌البلاغه قابل تطبیق است که با سخنان منسوب به انوشیروان و بزرگمهر. (سبزیان‌پورو صالحی، ۱۳۹۴: مقدمه) بی سبب نیست که دوفوشه‌کور^۳ (۱۳۷۷: ۳۰) می‌گوید: «به دشواری می‌توان میان یک اندرز منسوب به انوشیروان و یا علی (ع) فرق نهاد.»

بر اساس این تحقیق، حکمت‌های ایرانیان باستان در منابع عربی از لحاظ مضمون، به ۸ دسته تقسیم می‌شوند: اموریسیاسی، شامل موضوعاتی چون بایسته‌های پادشاهی مانند فره ایزدی، دادورزی، مشورت‌خواهی، عفو و چشم‌پوشی، لزوم نظارت بر کار کارگزاران و... امور علمی؛ شامل موضوعاتی مانند اهمیت علم و دانش، اهمیت علم‌آموزی و سستی نکردن در آن، ستایش عقل و خرد و... امور اخلاقی؛ شامل پرهیز از ناشایست‌هایی چون هوای نفس، بخل، خودپسندی، دروغ، سخن‌چینی و... و دعوت به شایسته‌هایی چون راستی، صبر، قناعت و... امور دینی؛ درباره موضوعاتی مانند ارزش دین و مذمت بی‌دینی، دوری از سبک شمردن احکام خداوند و پرهیز از گناه، بی‌اعتباری دنیا و بی‌ارزشی آن در مقایسه با آخرت و... امور فلسفی؛ درباره موضوعاتی چون بی‌انصافی و سفله‌پروری دنیا، همراهی نعمت‌های دنیوی با رنج و سختی، دشمنی روزگار با انسان، اعتقاد به قضا و قدر و... امور اقتصادی؛ شامل موضوعاتی چون ارزش مال و ثروت، مذمت احتکار، اهمیت کار و تلاش و مذمت بیکاری و تنبلی، منع تجارت برای پادشاه و... امور اجتماعی؛ شامل موضوعاتی چون آیین دوستی، اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده و سفارش به ازدواج با خویشاوندان، رسیدگی به امور خانواده و... امور نظامی؛ شامل موضوعاتی مانند اصلاحات نظامی و رسیدگی به اوضاع نظامیان، توجه به تاکتیک‌های نظامی، و فراهم آوردن امنیت و... است.

1. Arbery

2. Instructional literature

3. dophosheh kor

یکی از شایسته‌ترین پژوهش‌ها، یافتن خاستگاه و سرچشمه این حکمت‌ها است. از این رو کتاب حکمت‌های ایرانیان باستان در منابع عربی (۱۳۹۴) به معرفی حکمت‌های ایرانی در منابع عربی پرداخته است. این کتاب ضمن مقدمه‌ای به معرفی پژوهش‌های پیشین در زمینه ایران‌شناسی^۱، نقاط قوت و ضعف این آثار را بیان کرده در مقدمه‌ای جامع، زمینه‌های تاریخی و سیاسی نفوذ فرهنگ و تمدن ایران باستان در فرهنگ ادب عرب پیش از اسلام و راه‌های نفوذ فرهنگ و تمدن ایران در دوره اسلامی و زمینه‌های همسویی و اشتراک اندیشه‌های ایرانی و اسلامی را بیان می‌کند و سپس به معرفی حکمت‌های ایرانی در منابع عربی بر اساس ترتیب تاریخی می‌پردازد. حاصل پژوهش مذکور معرفی بیش از ۱۰۰۰ مضمون حکمی ایرانی در ۶۱ منبع عربی از ۴۸ نویسنده است. این کتاب، سخنان حکمت‌آمیز ایرانیان را از ۴۱ شخصیت ایرانی به شرح زیر نقل کرده است: بزرگمهر ۴۶۰، انوشروان ۳۴۲، اردشیر ۱۶۴، پرویز ۷۰، قباد ۳۰، بهرام گور ۲۲، آذرباد ۱۵، هرمز بن شاپور ۶، رستم ۶، اسفندیار ۵، منوچهر ۴، پشنگ بن تور ۴، کیخسرو بن سیاوش ۴، افراسیاب ۴، هرمز بن انوشروان ۴، کیکاووس ۴، شاپور بن افشور شاه ۴، یزدگرد بن بهرام ۴، جودز بن شاپور ۳، افشور شاه ۳، خسرو بن پرویز ۳، اردوان اکبر ۳، اردوان اصغر ۳، فیروز بن یزدگرد ۳، بالاش بن فیروز ۳، دارای اصغر ۳، فریدون ۳، بهمن ۳، نرسی بن ایران ۲، دارای اکبر ۲، زال بن رستم ۲، زو بن طهماسب ۲، هرمز بن نرسی ۲، اردشیر بن هرمز ۲، شاپور بن شاپور ۲، شاپور ذوالاکتاف ۲، هوشنگ ۲، نرسی بن بهرام ۱، یزدگرد بن شهریار ۱، بهرام بن هرمز ۱، ساسان ۱.

علاوه بر ۴۱ شخصیت مذکور، در منابع عربی، تعداد ۱۷۲ حکمت از ایرانیان (فرس) و ۲۲ حکمت از موبدان نیز نقل شده است. مجموع حکمت‌های ایرانی در منابع عربی این تحقیق، ۱۴۰۰ مورد بوده که ۴۳۲ مورد آن تکراری و بیشترین حکمت را ابن مسکویه با ۳۳۳ مضمون نقل کرده و در مقابل، در برخی منابع فقط یک حکمت از ایرانیان نقل شده است.^(۱)

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

ضرورت این پژوهش در ترسیم تأثیر فرهنگ و ادب ایرانیان باستان در فرهنگ عربی و ورود مضامین و اندیشه‌های ایرانی به منابع عربی و اشاره به این نکته است؛ از میان حکمت‌هایی که به منابع عربی راه یافته‌اند، مطالبی نقل شده که شباهت ساختاری و مضمونی بسیاری به مضامین حکمی نهج‌البلاغه،

غررالحکم، احادیث نبوی و ضرب‌المثل‌های عربی دارد. بنابراین لازم است که بدون ورود به منازعه‌های طولانی و پیروی از افکار متعصبانه، به تحلیل و تفسیر این شباهت‌ها پرداخته و احتمالات مختلف را بررسی نمود.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

- مضامین مشترک حکمت‌های ایرانی و اسلامی کدام است؟
- بسامد مقایسه مضامین مشترک در حکمت‌های ایرانی و منابع اسلامی چقدر است؟
- علل و احتمالات تشابه مضامین حکمی ایرانی و اسلامی در چیست؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

در رابطه با موضوع مضامین مشترک در زبان فارسی و عربی مقاله‌های فراوانی نوشته شده که ذکر همه آن‌ها در این مجال نمی‌گنجد، اما ذکر چند نمونه از آن‌ها که ارتباط بیشتری با پیشینه این مقاله دارند به شرح زیر است: حبیب‌اللهی در مقاله «مضامین مشترک در عربی و فارسی» (۱۳۴۶) و دامادی در کتاب مضامین مشترک در ادب فارسی و عربی (۱۳۷۱)، نمونه‌هایی از مضامین مشترک را در ادب فارسی و عربی بیان کرده‌اند. اکبری در مقاله «نگاهی اجمالی بر مضامین مشترک در دو زبان عربی و فارسی» (۲۰۰۳)، گوشه‌هایی از مشترکات میان زبان و ادب فارسی و عربی را در چهار محور داستان معراج نبوی، ترجمه و تألیف، مشترکات لغوی و هنری و موضوعات ادبی بررسی کرده است. در آثار پیشین، هیچ‌یک اشاره‌ای به مضامین مشترک حکمت‌های ایرانی با منابع اسلامی نداشته‌است. سبزیان‌پور در زمینه تأثیر حکمت‌های ایرانی در ادب عربی، چند مقاله دارد که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد: «نقبی به روشنایی: در جستجوی امثال ایرانی در نظم عربی» (۱۳۸۹) این مقاله، امثال و حکم ایرانی نفوذ یافته در شعر عربی و موضوعات آن را بررسی کرده و علاوه بر معرفی اشعار عربی که ترجمه امثال ایرانی هستند، ۱۰ نمونه را بیان کرده که شاعران عرب به صراحت در اشعار خود، امثال ایرانی را به کار گرفته‌اند. «تأثیر فرهنگ و ادب ایرانی در ادب عربی؛ مطالعه مورد پژوهانه (امثال مولد)» (۱۳۹۰) نویسنده در این مقاله مدعی است که بخش اعظم بیش از هزار مثل مولدی (غیرعربی) که در منابع عربی وجود دارد، ایرانی است. سبزیان‌پور و صالحی، بررسی دادورزی ایرانیان در منابع عربی و مقایسه آن با نهج‌البلاغه (۱۳۹۱)، مضامین حکمی ایرانیان باستان با موضوع عدالت و دادورزی را با حکمت‌های نهج‌البلاغه مقایسه کرده است ولی اشاره‌ای به حکمت‌های غررالحکم و احادیث

نبوی و ضرب‌المثل‌های عربی ننموده است. سبزیان‌پور و صالحی، «بررسی تطبیقی عدالت ایرانیان در شاهنامه فردوسی و منابع عربی» (۱۳۹۱) بر اساس این مقاله، شباهت حیرت‌آور عدالت‌خواهی ایرانیان در شاهنامه و منابع عربی، نشان از سرچشمه‌های فرهنگی و فکری مشترک دارد که آن سرچشمه‌ها اندیشه‌های ایرانیان باستان در منابع عربی است. مقاله «جلوه‌های خردورزی ایرانیان باستان در شاهنامه و منابع عربی» (۱۳۹۵)، مضامین مشترک شاهنامه و حکمت‌های ایرانی را در منابع عربی با موضوع عقل و خرد بررسی کرده است. این آثار علاوه بر مقالات فراوان دکتر سبزیان‌پور، زمینه‌های تاریخی و سیاسی نفوذ فرهنگ ایرانیان باستان را در ادب عربی مشخص می‌کنند و گامی مهم در مسیر معرفی فرهنگ ایرانیان باستان و تأثیر آن در ادب عربی است.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

در پژوهش حاضر، با استفاده از روش تحقیق تاریخی، حکمت‌های ایرانی از منابع عربی جمع‌آوری شده، سپس با استفاده از روش علی-مقایسه‌ای وجوه مشترک آنها را با مضامین حکمی منابع اسلامی ذکر کرده و سپس احتمالات مختلف را در مورد علل این تشابهات بیان می‌کند.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱-۲. مضامین مشترک ایرانی و نهج‌البلاغه

در این پژوهش ۲۶ مضمون مشترک با نهج‌البلاغه دیده می‌شود که تعداد ۳ حکمت عیناً تکرار شده و ۵ حکمت دارای مضامین بسیار نزدیک و ساختار کلمات مشابه هستند و تعداد ۱۸ حکمت تنها از نظر مضمون با حکمت‌های ایرانیان باستان مشترکند. در زیر به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱-۱-۲. حکمت‌هایی که عیناً تکرار شده‌اند

۱- از نصایح شاهان ایرانی: «... وَلَا تُرْكَنَّ شُيْئَةً...» (آبی، ۱۴۲۴، ج ۷: ۳۷) و (ابن طقطقی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۶۹).

(ترجمه: ...و بر مرکب امور مشکوک سوار نشو...؛ (خ. ۳۸) (۲)

۲- قَالَ بَرَزْ جَهْرُ: «أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنِ اكْتِسَابِ الْإِخْوَانِ، وَأَعْجَزُ مِنْهُ مَنْ ضَيَّعَ مَنْ ظَفَرَ بِهِ مِنْهُمْ.» (عاملی، ۱۴۱۸، ج ۲: ۲)

(ترجمه: ناتوان‌ترین مردم کسی است که از به دست آوردن دوست ناتوان باشد، و ناتوان‌تر از او کسی است

که دوستانش را از دست بدهد.) (ق. ۱۲)

۳- قَالَ فِرْوَزُ بْنُ يَزْدَجَرْدَ: «مَا أَقْبَحَ الْخَضُوعُ عِنْدَ الْحَاجَةِ، وَالْيَبَةُ عِنْدَ الْإِسْتِغْنَاءِ.» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳) و (۶۶) و (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳)

(ترجمه: فیروز بن یزدگرد گفت: چه زشت است خضوع در هنگام نیاز و تکبر در هنگام بی‌نیازی.) (ن. ۳۱)

۲-۱-۲. مضامین بسیار نزدیک

۱- از نصایح یکی از شاهان ایرانی به فرزندش: «... لَا تُعْجَلْ إِلَى تَصَدِيقِ سَاعٍ، فَإِنَّ السَّاعِيَ غَاشٍ، وَإِنْ قَالَ قَوْلَ النَّصِيحِ» (آبی، ۱۴۲۴، ج ۷: ۳۷) و (ابن طقطقی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۶۹)

(ترجمه: ... برای تأیید سخن چین عجله نکن زیرا سخن چین فریبکار است، هرچند مانند خیرخواه سخن

گوید.) علی (ع): «لَا تُعْجَلَنَّ إِلَى تَصَدِيقِ سَاعٍ، فَإِنَّ السَّاعِيَ غَاشٍ، وَإِنْ تَشَبَهَ بِالنَّاصِحِينَ.» (خ. ۵۳) (۳)

۲- قَالَ هُوشَنُج: «... وَ بِسَلَامَةِ الصَّدْرِ تُوضَعُ الْحُبَّةُ فِي الْقَلْبِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... و با سلامتی سینه، عشق در قلب جای می‌گیرد.) علی (ع): «وَأِنَّهُ لَا تَظْهَرُ مَوَدَّتُهُمْ إِلَّا

بِسَلَامَةِ صُدُورِهِمْ.» (ن. ۵۳)

۳- از نصایح یکی از شاهان ایرانی به فرزندش: «وَلَا تَرْضِيَنَّ لِلنَّاسِ إِلَّا مَا تَرْضَاهُ لِنَفْسِكَ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۶۴)

(ترجمه: راضی نباش برای مردم مگر به آنچه برای خودت راضی هستی...) علی (ع): «وَأَرْضَ مِنَ النَّاسِ بِمَا

تَرْضَاهُ هُمْ مِنْ نَفْسِكَ...» (ن. ۳۱)

۴- از نامه قباد به پسرش: «يَا بُنَيَّ: لَا تُدْخِلْ فِي مَشُورَتِكَ بَخِيلًا فَإِنَّهُ يُقْصِرُ بِكَ عَنْ غَايَةِ الْفَضْلِ، وَلَا جَبَانًا فَإِنَّهُ يُضَيِّقُ عَلَيْكَ الْأُمُورَ عِنْدَ انْتِهَايِ الْفُرْصَةِ.» (ابن طقطقی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۶۹)

(ترجمه: ای پسر: با انسان بخیل مشورت نکن زیرا تو را از رسیدن به غایت بزرگی باز می‌دارد، و از

مشورت با انسان ترسو بهره‌یز زیرا در هنگام استفاده از فرصت‌ها، اوضاع را بر تو تنگ می‌کند.) از نامه علی

(ع) به مالک اشتر: «وَلَا تُدْخِلَنَّ فِي مَشُورَتِكَ بَخِيلًا يَغْدِلُ بِكَ عَنِ الْفَضْلِ، وَيَعِدُّكَ الْفَقْرَ، وَلَا جَبَانًا يُضَعِّفُكَ عَنِ الْأُمُورِ،

وَلَا خَرِيصًا يَزِينُ لَكَ الشَّرَّ بِالْجَوْرِ.» (ن. ۵۳)

۵- از نامه قباد به پسرش: «يَا بُنَيَّ: فَإِنَّ فِي النَّاسِ عُيُوبًا أَنْتَ أَحَقُّ مِنْ سِتْرِهَا وَكُفْرَ مَا تَكْشِفُ مِنْ غَائِبِهَا فَإِنَّمَا إِلَيْكَ

الْحُكْمُ عَلَى مَا ظَهَرَ، وَاللَّهُ يَحْكُمُ فِيْمَ غَابَ.» (ابن طقطقی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۷۰)

(ترجمه: ای پسر: مردم عیب‌هایی دارند که تو به پوشاندن آن و اکراه از فاش شدن عیب کسی که خودش

حضور ندارد، شایسته‌تری، قضاوت تنها در مورد آنچه ظاهر است بر عهده‌توست و خداوند در مورد آنچه

غائب است، قضاوت می‌کند.)

از نامه علی (ع) به مالک اشتر: «فَإِنَّ فِي النَّاسِ غُيُوبًا، الْوَالِي أَحَقُّ مَنْ سَرَّهَا، فَلَا تَكْشِفَنَّ عَمَّا غَابَ عَنْكَ...» (ن. ۵۳)

۳-۱-۲. مضامین مشترک

۱- قَالَ هُوشَنجُ: «إِذَا كَانَ الرَّأْيُ عِنْدَ مَنْ لَا يَقْبَلُ مِنْهُ ... ضَاعَتِ الْأُمُورُ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۳)
(ترجمه: هوشنگ: هنگامی که رأی و نظر نزد کسی باشد که از وی پذیرفته نمی‌شود ... کارها ضایع می‌شوند)

علی (ع): «لَكِنْ لَا رَأْيَ لِمَنْ لَا يُطَاعُ.» (خ. ۲۷)

۲- قَالَ هُوشَنجُ: «مَنْ لَا يُبْطِرُهُ الْغِنَى وَ لَا يَسْتَكِنُ فِي الْفَاقَةِ وَ لَا تَهْدِيهِ الْمَصَائِبُ وَ لَا يَأْمَنُ الدَّوَائِرَ وَ لَا يَنْسَ الْعَوَاقِبَ؛ فَذَاكَ الْكَامِلُ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۳)

(ترجمه: هوشنگ: کسی که بی‌نیازی او را سرکش نسازد و در فقر، ضعیف و بیچاره نگردد و مصیبت‌ها او را نابود نکند و از حوادث روزگار احساس امنیت نکند و عواقب را فراموش نکند، انسان کاملی است.)

علی (ع): «أَنْهُمْ إِذَا كَانُوا فِي بَلَاءٍ كَانُوا بِالْأَمَلِ فِي اللَّهِ، كَأَنَّهُمْ كَانُوا فِي رَحَاءٍ لَا يَجْزَعُونَ وَلَا يَهْنُونَ، وَ إِذَا كَانُوا فِي رَحَاءٍ كَانُوا مِنْ خَوْفِ اللَّهِ وَحَذَرِ النِّقْمَةِ، كَأَنَّهُمْ فِي بَلَاءٍ لَا يُبْطِرُونَ وَلَا يَتَجَبَّرُونَ.» (ن. ۵۳)

۳- قَالَ هُوشَنجُ: «... عِنْدَ نُزُولِ الْبَلَاءِ تَظْهَرُ فَضَائِلُ الْإِنْسَانِ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... و هنگام گرفتاری، فضائل انسان پدیدار می‌گردد...)

علی (ع): «فِي تَقَلُّبِ الْأَحْوَالِ عُلْمُ جَوَاهِرِ الرِّجَالِ.» (ق. ۲۱۷) «أَلَا إِنَّ الشَّجَرَةَ الْبَرِيَّةَ أَصْلَبُ عُودًا وَ الْوَرَائِعَ الْخَضِرَاءَ أَرْقُ جُلُوزًا وَ النَّبَاتَاتِ الْبَدْوِيَّةَ أَقْوَى وَثُودًا وَ أَبْطَأُ مُحُودًا.» (ن. ۴۵)

۴- قَالَ هُوشَنجُ: «... وَ عِنْدَ طَوْلِ الْغَيْبَةِ تَظْهَرُ مُوَاسَاةُ الْإِخْوَانِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... هنگامی که غیبت طولانی گردد، همدلی دوستان آشکار می‌شود...)

علی (ع): «لَا يَكُونُ الصَّدِيقُ صَدِيقًا حَتَّى يَحْفَظَ أَخَاهُ فِي ثَلَاثٍ: ... وَ فِي غَيْبَتِهِ.» (ق. ۱۲۹)

۵- قَالَ الْفَرَسُ: «... رَبُّ طَبَعٍ صَالِحٍ أَفْسَدَتْهُ مُنَادِمَةُ الْأَشْرَارِ وَ عِشْرَةُ السُّفَلَةِ وَ مُعَاظَاةُ أَهْلِ السُّخْفِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۸۵)

(ترجمه: ایرانیان: ... چه‌بسا طبع نیکی که هم‌نشینی با اشرار و معاشرت با فرومایگان و انسان‌های سست، آن را فاسد می‌کند...)

علی (ع): «فَارْنَ أَهْلَ الْخَيْرِ تَكُنْ مِنْهُمْ وَ بَايِنِ أَهْلَ الشَّرِّ تَبْنِ عَنْهُمْ.» (ن. ۳۱)

۶- قَالَ ابْرُويزُ: «الْمُلْكُ عَقِيمٌ، أَيْ: لَا أَرْحَامَ بَيْنَ الْمُلُوكِ وَبَيْنَ أَحَدٍ.» (ثعالبی، ۱۴۱۶: ۶۳)

(ترجمه: پرویز گفتم: پادشاه عقیم است، یعنی هیچ صله‌ای بین پادشاه و دیگران وجود ندارد.)

علی (ع): «صَاحِبُ السُّلْطَانِ كِرَاكِبِ الْأَسَدِ يَغِيْطُ بِمَوْقِعِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَوْضِعِهِ.» (ق. ۲۶۳)

۷- من أمثال الفرس: «المَفْرُوحُ بِهِ هُوَ الْمَحْزُونُ عَلَيْهِ.» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳)

(ترجمه: از امثال فرس: چیزی که با آن خوشحال می‌شوی، همان است که بر آن غمگین می‌گردد.)

آمیختگی غم و شادی در دنیا نیز از مفاهیم مشهور در نهج‌البلاغه است: «لَمْ يَكُنْ امْرُؤٌ مِنْهَا فِي خَيْرٍ إِلَّا

اعْقَبَتْهُ بَعْدَهَا عِبْرَةٌ...» (خ. ۱۱۱)

۸- وَكَانَتْ مُلُوكُ الْفُرْسِ إِذَا غَضِبَتْ عَلَى عَاقِلٍ حَبَسَتْهُ مَعَ جَاهِلٍ. وَالْأَحَقُّ يُسَيِّئُ إِلَى غَيْرِهِ وَيُظَنُّ أَنَّهُ قَدْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ

فَيُطَالِبُهُ بِالشُّكْرِ وَيُحْسِنُ إِلَيْهِ فَيُظَنُّ أَنَّهُ قَدْ أَسَاءَ فَيُطَالِبُهُ بِالْوَتْرِ...» (ماوردی، بی تا، ج ۱: ۲۷)

(ترجمه: پادشاهان ایران، زمانی که بر عاقلی خشم می‌گرفتند وی را با یک نادان زندانی می‌کردند، احق به

دیگری بدی می‌کند و به گمانش به وی خوبی کرده و منتظر قدردانی می‌شود و به وی خوبی می‌کند و به

گمانش به وی بدی کرده و منتظر انتقام‌جویی است...)

علی (ع): «إِيَّاكَ وَ مُصَادَقَةَ الْأَحْمَقِ فَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَنْفَعَكَ فَيُضُرُّكَ.» (ق. ۲۸)

۹- عَهْدَ بَعْضِ مُلُوكِ الْفُرْسِ إِلَى ابْنِهِ، فَقَالَ: «لَا تَكُونَنَّ فِي شَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ أَشَدَّ خَشْيَةً... مِنْ يَدِ مَشْغُولَةٍ أَدَّخْتُ فَرَاغًا

أَوْ كَرِيمٍ خَالَ إِلَى ضُرٍّ أَوْ لَيْمٍ صَارَ إِلَى فَرَحٍ فَإِنَّهُ يَتَوَلَّدُ مِنْ تَنَقُّلِ النَّاسِ عَنْ خَالَاتِهِمْ فَسَادَ مُضِرٌّ.» (ماوردی، بی تا، ج ۱:

۲۴۱)

(ترجمه: یکی از پادشاهان ایرانی به پسرش وصیت کرد: از هیچ‌چیز به این اندازه ترس... شاغلی که خود را

بیکار کند، یا دست بخشنده‌ای که به ضرر و زیان تبدیل شود یا فرومایه‌ای که شاد شود، زیرا در اثر دور شدن

افراد از حالات خویش فساد زیان‌بار ایجاد می‌گردد.)

علی (ع): «إِحْذَرُوا صَوْلَةَ الْكَرِيمِ إِذَا جَاعَ وَ اللَّيْمِ إِذَا شَبِعَ.» (ح. ۴۶)

۱۰- قَالَ أَنْوَشِرَوَانُ: «...فَاجْتَنِّ ثَمَرَ الْعَقْلِ وَإِنْ أَتَاكَ مِنْ لِقَامِ الْأَنْفُسِ.» (وطواط، ۱۴۲۹، ج ۱: ۴۴)

(ترجمه: انوشیروان گفت:... پس ثمرات عقل را بچین حتی اگر از نفسی فرومایه باشد.)

علی (ع): «الْحِكْمَةُ صَالَةُ الْمُؤْمِنِ فَخُذِ الْحِكْمَةَ وَ لَوْ مِنْ أَهْلِ التَّفَاقُحِ.» (ق. ۷۷)

۱۱- يَقُولُ بَرْوِيزُ: «... وَ قَالَ شَيْءٌ يَكُونُ فِي الْقَلْبِ إِلَّا ظَهَرَ فِي الْعَيْنَيْنِ، إِذْ كَانَتِ الْأَعْضَاءُ مُشْتَرَكَةً يَتَعَلَّقُ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ.»

(جاحظ، ۱۳۳۲، ج ۱: ۹۲-۹۳)

(ترجمه: پرویز: و چیزی در قلب نیست مگر اینکه در چشم‌ها ظاهر می‌شود، زیرا اندام‌ها مشترک هستند و به

یکدیگر متصل می‌شوند.)

علی (ع): «مَا اضْمَرَّ أَحَدٌ شَيْئًا إِلَّا ظَهَرَ فِي فَلَتَاتِ لِسَانِهِ وَ صَفَحَاتِ وَجْهِهِ.» (ق. ۲۶)

۱۲- «لَمَّا قَتَلَ كِسْرَى بَرَزْجَمَهَرَ وَجَدَ فِي مَنْطَقَتِهِ كِتَابًا: وَإِذَا كَانَ الْغَدُ فِي النَّاسِ طِبَاعًا فَالْتَقَهُ بِكُلِّ أَحَدٍ عَجَزٌ.» (ابن قتیبه، ۱۴۱۸، ج ۳: ۲۱۳)

(ترجمه: هنگامی که کسری بزرگمهر را به قتل رساند، نوشته‌ای در شال کمر او یافت: اگر خیانت در مردم خصلت است، پس اعتماد به همه، نشانه ناتوانی است.)

علی (ع): «إِذَا اسْتَوَى الصَّلَاحُ عَلَى الزَّمَانِ وَ أَهْلِهِ، ثُمَّ أَسَاءَ رَجُلٌ الظَّنَّ بِرَجُلٍ لَمْ تَظْهَرْ مِنْهُ حَوِيَّةٌ، فَقَدْ ظَلَمَ؛ وَ إِذَا اسْتَوَى الْفَسَادُ عَلَى الزَّمَانِ وَ أَهْلِهِ، فَأَحْسَنَ رَجُلٌ الظَّنَّ بِرَجُلٍ، فَقَدْ غَرَّرَ.» (ق. ۱۴)

۱۳- قَالَ هُوشَنُج: «... وَ مَعَ الرِّضَا يَطِيبُ الْعَيْشُ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۷)

(ترجمه: هوشنگ: ... با رضایت، زندگی خوش می‌شود...)

علی (ع): «نِعَمَ الْقَرِينِ الرِّضَا» (ق. ۴)

۲-۲. مضامین مشترک ایرانی و غررالحکم

در این بخش به ۴۸ حکمت ایرانی دست یافته‌ایم که ۹ مورد آن، عیناً در غررالحکم تکرار شده‌است و ۵ مورد دارای مضمون و ساختار کلامی نزدیک و ۳۴ حکمت، شباهت مضمونی دارند. در زیر به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌گردد:

۱-۲-۲. حکمت‌هایی که عیناً تکرار شده‌اند

۱- از نصایح ایرانیان: «... وَخَيْرُ النَّاسِ مَنْ نَفَعَكَ...» (جاحظ، ۱۴۱۴، ج ۱: ۱۰)

(ترجمه: ... بهترین مردم کسی است که به تو نفع برساند...؛ (آ. ۵۰۱.۱)

۲- قَالَ هُوشَنُج: «... وَبِالْحِكْمَةِ يُكْشَفُ غِطَاءُ الْعِلْمِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۵)

(ترجمه: هوشنگ: ... و با حکمت، پرده‌های علم برداشته می‌شود...؛ (آ. ۶۲۵)

۳- «قَالَ هُوشَنُج: ... وَ عِنْدَ الْحَيَرَةِ تَنْكَشِفُ عُقُولُ الرِّجَالِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... هنگام آشفتگی، عقل مردان آشکار می‌گردد...؛ (آ. ۱۷۴۵)

۴- قَالَ هُوشَنُج: «... مِنْ عِزِّ النَّفْسِ لُزُومُ الْقَنَاعَةِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... لزوم قناعت، نشانه عزت نفس است...؛ (آ. ۹۰۲۶)

۵- قَالَ هُوشَنُج: «قَطِيعَةُ الْجَاهِلِ تَعْدِلُ صِلَةَ الْعَاقِلِ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۷)

(ترجمه: هوشنگ: دوری از نادان، برابر با هم‌نشینی با عاقل است...؛ (آ. ۹۸۶۹)

۲-۲-۲. مضامین بسیار نزدیک

۱- از نصایح یکی از شاهان به پسرش: «وَلَا تَعِدَنَّ وَعْدًا لَيْسَ فِي يَدِكَ وَفَاؤُهُ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۶۴)

(ترجمه: در وصیتی از یکی از پادشاهان ایرانی به پسرش: ... وعده‌ای نده که نتوانی به آن عمل کنی.)

علی (ع): «لَا تَعِدْ بِمَا تَعِزُّ عَنِ الْوَفَاءِ بِهِ.» (آ. ۵۲۹۹)

۲- من امثال الفرس: «إِنْ لَمْ تُغْضِ عَلَى الْقَدَى لَمْ تَرْضَ أَبَدًا.» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳)

(ترجمه: از امثال فرس: اگر از خس و خاشاک چشم‌پوشی نکنی هرگز راضی نخواهی شد.)

علی (ع): «أَغْضِ عَلَى الْقَدَى وَ إِلَّا لَمْ تَرْضَ أَبَدًا.» (آ. ۲۵۴۷)

۳- بُرْجَمَهُ: «لَا مَجْلِبَةً لِلْمَقْتِ كَالْإِعْجَابِ...» (طرطوشی، ۱۸۷۲، ج ۱: ۹۸)

(ترجمه: هیچ چیز مانند غرور و تکبر موجب جلب کینه نمی‌شود)

علی (ع): «مَا اجْتَلَبَ الْمَقْتِ بِمِثْلِ الْكِبَرِ.» (آ. ۶۸۵)

۴- گفتگوی انوشیروان با مرزبانان: «مِنْ أَيِّ شَيْءٍ أَنْتُمْ أَشَدُّ حِزْرًا؟ قَالُوا مِنَ الْعَدُوِّ الْفَاجِرِ، وَالصَّدِيقِ الْغَادِرِ.»

(قرطبی، بی تا، ج ۱: ۱۴۸)

(ترجمه: از چه چیزی بیشتر می‌ترسید؟ گفتند: دشمن بدکار و دوست خیانت‌کار.)

علی (ع): «أَحَقُّ النَّاسِ أَنْ يَحْذَرُوا... الْعَدُوَّ الْقَادِرَ وَالصَّدِيقَ الْغَادِرَ.» (آ. ۸۰۰۷)

۳-۲-۲. مضامین مشترک

۱- قَالَ قِبَادُ لِابْنِهِ كَسْرَى؛ «يَا بُنَيَّ: وَأَعْطِ النَّاسَ مِنْ عَفْوِكَ مِثْلَ مَا تُحِبُّ أَنْ يُعْطِيكَ مِنْ فَوْقَكَ» (ابن طقطقی، ۱۴۱۸،

ج ۱: ۷۰)

(ترجمه: قباد به پسرش انوشیروان گفت: مردم را ببخش همانطور که دوست داری مافوق تو را ببخشد.)

علی (ع): «ارْحَمْ مَنْ دُونَكَ يَرْحَمَكَ مَنْ فَوْقَكَ.» (آ. ۲۹۷)

۲- وَجَدَ فِي وَصِيَّةِ الْفَرَسِ: ... وَخَيْرُ الْعِلْمِ مَا هَذَاكَ» (جاحظ، ۱۴۱۴، ج ۱: ۱۰)

(ترجمه: در نصایح ایرانی آمده است: ...، بهترین علم، علمی است که تو را هدایت می‌کند ...)

علی (ع): «خَيْرُ الْعِلْمِ مَا أَصْلَحَتْ بِهِ رِشَادَكَ وَ شَرُّهُ مَا أَفْسَدَتْ بِهِ مَعَادَكَ.» (آ. ۵۰۲۳)

۳- قَالَ مُوبَدٌ: «مَتَى تَغَيَّرَ عَدْلٌ يَجُورُ تَسَاقَطَ إِلَى أَرْبَابٍ ذَلِكَ مَا يَكْرَهُونَ.» (ابن قتیبه، ۱۴۱۹، ج ۱: ۷۴)

(ترجمه: موبد: هرگاه عدالت به ستم تغییر پیدا کند، آنچه پادشاهان دوست ندارند، به آنها روی می‌آورد.)

علی (ع): «الْعَدْلُ قَوَامُ الْبَرِّيَّةِ وَالظُّلْمُ بَوَارُ الرِّعْيَةِ.» (آ. ۸۵۷) «مَنْ جَارَتْ وَلَايَتُهُ زَالَتْ دَوْلَتُهُ.» (همان: ۷۱۵)

«الظُّلْمُ يُدْمِرُ الدِّيَارَ.» (همان)

۴- قَالَ بُرْجَمَهُ: «لَا يَعْدُو الْمَرْءُ رِزْقَهُ وَإِنْ حَرَصَ.» (ابن عبدربه، ۱۴۰۴، ج ۳: ۱۴)

(ترجمه: انسان بر روزیش پیشی نمی‌گیرد هرچند حریص باشد.)

علی (ع): «الرِّزْقُ مَقْسُومٌ فَلَا يُغْمَنُ أَحَدُكُمْ إِبْطَاؤُهُ فَإِنَّ الْحِرْصَ لَا يُقَدِّمُهُ.» (آ. ۱۰۳)

۵- أردشیر یقول: «وَقَدْ يَجِدُ ذُو الْمَعْرِفَةِ فِي نَفْسِهِ عِنْدَ مُعَاشَرَةِ السَّفَلَةِ الْوَضَاعَ شَهْرًا فَسَادَ عَقْلِهِ ذَهْرًا.» (مسعودی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۱۰۵)

(ترجمه: انسان دانا ممکن است در مدت یک ماه معاشرت با افراد پست و فرومایه، برای همیشه عقلش را فاسد ببیند.)

علی (ع): «إِحْذَرِ مُجَالَسَةَ قَرِينِ السَّوِّ فَإِنَّهُ يُهْلِكُ مُقَارَنَةً وَ يُرْدِي مُصَاحِبَةً.» (آ. ۲۵۹۹)

۶- قَالَتْ فُرْسٌ: «الْصِّدْقُ زَيْنٌ إِلَّا أَنْ يَكُونَ سَعَايَةً، فَإِنَّ السَّاعِيَ أَخْبَثُ مَا يَكُونُ إِذَا صَدَقَ.» (آبی، ۱۴۲۴، ج ۷: ۲۹)، (طرطوشی، ۱۸۷۲، ج ۲: ۳۰۲)

(ترجمه: صداقت زینت است، مگر اینکه سخن چینی باشد، زیرا سخن چین هنگامی که راست می گوید، خبیث ترین است.)

علی (ع): «أَكْذَبُ السَّعَايَةِ وَ التَّمِيمَةِ بَاطِلَةٌ كَانَتْ أَوْ أَمَّ صَحِيحَةً.» (آ. ۴۴۵۱) علی (ع): «أَسْوَأُ الصِّدْقِ التَّمِيمَةُ.» (آ. ۴۴۵۲)

۷- قَالَ بُرْجِيهٌ: «عَمَلُ الْعِفَافِ كَفُّ النَّفْسِ عَنِ السَّيِّئَاتِ وَ عَنِ الشَّهَوَاتِ الْمُرْدِيَةِ وَ الْحَمَلُ لَهَا بِالْعَادَةِ الْحَسَنَةِ وَ الْخُلُقِ الْمَحْمُودِ عَلَى الْبِرِّ وَ الْفَضَائِلِ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۳۲)

(ترجمه: کار عفاف، بازداشتن نفس از بدی ها و شهوت های نابودگر و سوق آن به سوی عادات پسندیده و اخلاقی است که با نیکی ها و فضائل ستایش شده است.)

علی (ع): «بِالْعِفَافِ تَرْكُو الْأَعْمَالُ.» (آ. ۵۴۲۲)

۸- قَالَ بُرْجِيهٌ: «فَازْدِدْ بِمَا عَمِلْتَ مِنَ الْعِلْمِ صَنَاءً وَ ابْتِهَاجاً وَ عَلَيْهِ حِرْصاً وَ دَوُوباً.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۴۸)
(ترجمه: بزرگمهر گفت: به علمی که داری با شادی و نشاط بیفز و بر آن حرص و اشتیاق و تلاش داشته باش.)

علی (ع): «أُطْلَبِ الْعِلْمَ تَرَدُّدَ عِلْمَاءَ.» (آ. ۷۷)

۹- قَالَ آذْرِبَادُ: «...دَرْبَ نَفْسِكَ عَلَى التَّوَاضُعِ لِلنَّاسِ فَلَنْ يَضَعَ ذَلِكَ مِنْكَ بَلْ يَرْفَعُكَ وَيَرْيِدُ فِي مَقْدَارِكَ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۲۶)

(ترجمه: آذرباد گفت: نفست را بر تواضع در مقابل مردم عادت بده، زیرا این امر چیزی از تو کم نمی کند، بلکه جایگاه تو را بالا می برد و بر ارزش تو می افزاید.)

علی (ع): «رَجَمَ اللَّهُ إِمْرَأَةً عَرَفَ قَدْرَهُ وَ لَمْ يَتَعَدِ طَوْرَهُ.» (آ. ۵۲۰۴)

۱۰- قَالَ آذْرِبَادُ: «لَا تَسْتَعْمِلِ الْعَشَّ وَ التَّمْوِيهَ فِي شَيْءٍ مِنْ أُمُورِكَ.» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۲۷)

(ترجمه: آذرباد گفت: فریب و پنهان کاری را در هیچ‌یک از کارهایت به کار نبر.)
«الْعَشُّ سَجِيَّةُ الْمُرْدَةِ.» (آ. ۸۱۴۵) و «الْعَشُّ يَكْسِبُ الْمَسِيَّةَ.» (آ. ۸۱۴۶) و...

۱۱- قَالَ آذْرِبَادُ: «وَأِذَا حَرَكْتَ فِي شَرِّ فَكُنْ مُتَوَقِّعًا لِعِقَابِهِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۲۸)

(ترجمه: آذرباد گفت: اگر در مسیر شر حرکت کردی منتظر عقاب آن باش...)
علی (ع): «العقاب ثَمَارُ السَّيِّئَاتِ.» (آ. ۳۲۵۷) «الْمَعْصِيَةُ تَجْتَلِبُ الْعُقُوبَةَ.» (آ. ۳۲۵۸)

۱۲- قَالَ آذْرِبَادُ: «ثَابِرٌ عَلَى الْإِجْتِهَادِ فِي إِدْخَالِ الْحَسَنَاتِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۲۸)

(ترجمه: آذرباد گفته است: در انجام نیکی‌ها و ذخیره آنها تلاش کن...)

علی (ع): «ثَابِرُوا إِلَى فِعْلِ الْخَيْرَاتِ وَ بَادِرُوا إِلَى فِعْلِ الْحَسَنَاتِ.» (آ. ۳۴۷۷)

۱۳- قَالَ هُوشَنُجُ: «... وَ بِصِدْقِ التَّوَكُّلِ يُسْتَحَقُّ الرِّزْقُ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: با توکل راستین، رزق و روزی محقق می‌شود...)

علی (ع): «حَسْبُكَ مِنْ تَوَكُّلِكَ أَنْ لَا تَرَى لِرِزْقِكَ مُجْرِبًا إِلَّا اللَّهَ سُبحانه.» (آ. ۹۱۸۲)

۱۴- قَالَ هُوشَنُجُ: «... وَ بِالْكَفِّ عَنِ الْمَحَارِمِ يُنَالُ رِضَا الرَّبِّ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... و با پرهیز از کارهای حرام، رضای پروردگار به دست می‌آید...)

علی (ع): «إِذَا آمَنْتَ بِاللَّهِ وَ اتَّقَيْتَ حَرَامَهُ أَخْلَكَ دَارَ الْأَمَانِ وَ إِذَا أَرْضَيْتَهُ تَعَمَّدَكَ بِالرِّضْوَانِ.» (آ. ۱۴۸۶)

۱۵- كِسْرَى: «كَثِيرُ الْحَطَبِ يَكْفِيهِ قَلِيلُ النَّارِ.» (ثعالبی، الخاص، بی تا، ج ۱: ۶۸)

(ترجمه: آتش اندک برای هیزم بسیار کافی است.)

علی (ع): «قَلِيلُ الْحَقِّ يَدْفَعُ كَثِيرَ الْبَاطِلِ كَمَا أَنَّ الْقَلِيلَ مِنَ النَّارِ يَحْرِقُ كَثِيرَ الْحَطَبِ.» (آ. ۹۳۶)

۱۶- كَانَ قَبَادُ بْنُ فَيْرُوزَ يَقُولُ: «السَّفَرُ سَفِينَةُ الْأَذَى.» (ثعالبی، الخاص..بی تا، ج ۱: ۷۰)

(ترجمه: قباد بن فیروز گفت: سفر کشتی عذاب است.)

علی (ع): «السَّفَرُ أَحَدُ الْعَذَابَيْنِ.» (آ. ۱۶۲۵)

نمونه‌های دیگر: ثمرات عقل را بچین حتی اگر از نفسی فرومایه باشد. (وطواط، ۱۴۲۹، ج ۱: ۴۴) و

(آ. ۵۸) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۸۳)، پرهیز از سوءظن (آبی، ۱۴۲۴، ج ۷: ۳۷) و (ابن

طقطقی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۶۹) و (آ. ۵۵۷۳) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۵۰)، اهمیت عدالت

(ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۴۷) و (آ. ۸۷۲۲) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۵۲)، قناعت موجب

عزت نفس (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶) و (آ. ۲۳۱) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۶۲)، قناعت

موجب خشنودی از زندگی (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۷) و (آ. ۴۱۰) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۶۲) و...

۲-۳. مضامین ایرانی در احادیث نبوی

در میان سخنان گهربار رسول اکرم (ص) تعداد ۲۰ حکمت وجود دارد که تعداد ۳ حکمت عیناً تکرار شده و ۱۷ حکمت دارای مضمون مشترک با کلام ایرانیان باستان است. در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌گردد:

۱-۲-۳. حکمت‌هایی که عیناً تکرار شده‌اند

۱- در برخی از گنجینه‌های پادشاهان ایران، لوحی از سنگ پیدا شد که روی آن نوشته شده: «كُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَى مِنْكَ لِمَا تَرْجُو.» (بیهقی، بی‌تا، ج ۱: ۱۳۳)

(ترجمه: به چیزی که امیدش را نداری، امیدوارتر باش از آنچه بدان امیدواری.) این عبارت به رسول خدا (ص) نیز منسوب شده است. (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۷۸: ۲۰۳)

۲- قَالَ بُزْرِجِيهْرُ: «خَيْرُ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ.» (ابن عبد ربّه، ۱۴۰۴، ج ۳: ۱۴)

(ترجمه: بهترین بی‌نیازی، بی‌نیازی نفس است.)

پیامبر (ص): «لَيْسَ الْغِنَى مِنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَ لَكِنْ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۵: ۵۷)

۳- از نصایح یکی از شاهان به پسرش: «لَا تَحْقِرَنَّ دُنْيَا...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۶۴)

(ترجمه: در وصیتی از یکی از پادشاهان ایرانی به پسرش: هرگز گناهی را کوچک نشمار...)

پیامبر (ص): «لَا تَحْقِرَنَّ دُنْيَا وَ لَا تَصْغُرْهُ وَ اجْتَنِبِ الْكِبَائِرَ.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۳: ۳۹۵)

۲-۳-۲. مضامین مشترک

در این بخش ۶ نمونه نقل کرده‌ایم، این نمونه‌ها به گونه‌ای است که تردیدی در اشتراک مضامین آنها وجود ندارد:

۱- مِنْ امثالِ الْفَرَسِ: «هَبْ مَنْ فَوْقَكَ يَهَبُكَ مَنْ دُونَكَ.» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳)

(ترجمه: ز امثال فرس: به مافوق ببخش تا زیردست به تو ببخشد.)

پیامبر (ص): «ارْحَمْ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَرْحَمَكَ مَنْ فِي السَّمَاءِ.» (سیوطی، بی‌تا، ج ۴: ۲۶۰)

۲- كَانَ قَبَادُ بْنُ فَيروزَ يَقُولُ: «السَّفَرُ سَفِينَةُ الْأَذَى.» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۶۶)

(ترجمه: قباد بن فیروز گفت: سفر کشتی عذاب است.)

پیامبر (ص): «السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ وَ إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ سَفَرَهُ فَلْيُسْرِعِ الْإِيَابَ إِلَى أَهْلِهِ.» (میدانی، بی‌تا، ج ۱:

(۳۴۴)

۳- قَالَ الْمُبِدُّ يَوْمَ مَاتَ قَبَادُ: «كَانَ الْمَلِكُ أَمْسٍ أَنْطَقَ مِنْهُ الْيَوْمَ، وَهُوَ الْيَوْمُ أَوْعَظُ مِنْهُ أَمْسٍ.» (قرطبی، بی تا، ج ۱:

(۲۱۷)

(ترجمه: موبد در زمان مرگ قباد گفت: پادشاه، دیروز ناطق‌تر از امروز و امروز پنددهنده‌تر از دیروز است.)

پیامبر (ص): «كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعْظًا.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۵: ۳۵)

۴- وَجَدَ فِي وَصِيَّةِ الْفَرَسِ: «... وَخَيْرُ الْعِلْمِ مَا هَذَاكَ.» (جاحظ، ۱۴۱۴، ج ۱: ۱۰)

(ترجمه: در نصایح ایرانی آمده است: ...بهترین علم، علمی است که تو را هدایت می‌کند...)

پیامبر (ص): «خَيْرُ الْعِلْمِ مَا نَفَعَ.» (محمّدی ری شهری، ۱۳۶۷، ج ۸: ۴۰۲۲)

۵- قَالَ الْحَكِيمُ الْفَرَسِ آذَرِيَاذُ: «... فَالْعُلُومُ وَأَشْرَفُهَا الْعِلْمُ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَجُودُهُ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۶۷)

(ترجمه: حکیم ایرانی آذریاد گفته است: .. علوم و شریف‌ترین آنها علم به شناخت خداوند عزوجل و سخاوت اوست...)

«جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ (ص) قَالَ: «مَا رَأْسُ الْعِلْمِ قَالَ مَعْرِفَةُ اللَّهِ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ.» (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۳: ۱۴)

۶- قَالَ هُوشَنُجُ: «... بِالْمُلَاقَاةِ يَكُونُ إِزْدِيَاذُ الْمَوْدَاتِ...» (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶)

(ترجمه: هوشنگ: ... با ملاقات، محبت‌ها افزون می‌شود...)

پیامبر (ص): «بِالزَّيَارَةِ تَثْبُتُ مَوَدَّةُ الْإِخْوَانِ.» (محمّدی ری شهری، ۱۳۶۷، ج ۱: ۴۶۴)

نمونه‌های دیگر: زنجیر کردن دانش با نوشتن (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۷) و (متقی، ۱۳۸۹، حدیث:

۲۹۳۳۲)، مخالفت با رأی زنان (جاحظ، ۱۴۲۴، ج ۱: ۳۷) و (بخاری، ۱۴۱۰: ۴۴۲۵) و (نسائی، ۱۴۲۱،

ج ۸: ۲۲۷) و (میدانی، بی تا، ج ۲: ۳۸۲)، ارزش مال حلال (مسعودی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۲۹۶) و (قمی، ۱۴۰۲:

۳۱۹)، کسب حکمت با زهد (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶) و (قمی، ۱۴۰۲، ج ۲: ۴۰۸)، تأثیر همنشینی با

بدان (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۸۵) و (متقی، ۱۳۸۹، حدیث: ۲۴۷۳۶) (همان: ۱۴۱)، مذمت مهمان ناخوانده

(ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳) و (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۷۵: ۷۶۷) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۷۲)،

ارزش امنیت (راغب اصفهانی، ۱۴۲۰، ج ۱: ۵۲۰) (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۷۸: ۱۷۰) نیز نک: (سبزیان‌پور و

رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۷۵)، مذمت شوخی (طرطوشی، ۱۸۷۲، ج ۱: ۹۸) و (طبرسی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۳۲۱)

اهمیت عدالت (ابن اثیر، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۵۶) و (احسائی، ۱۴۰۳، ج ۴: ۱۰۳) اهمیت مشورت (ابن قتیبه،

۱۴۱۸، ج ۱: ۱۳) و (کراجکی، ۱۴۱۰: ۱۹۴) و ...

۴-۲. ضرب‌المثل‌های عربی

۴-۲-۱. مضامین ایرانی در ضرب‌المثل‌های عربی

در میان ضرب‌المثل‌های عربی موجود در این پژوهش تعداد ۱۵ حکمت دارای مضامین مشترک با ضرب‌المثل‌های عربی است. در زیر به تعدادی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۱- قول برویز: ... وَ قَلَّ شَيْءٌ يَكُونُ فِي الْقَلْبِ إِلَّا ظَهَرَ فِي الْعَيْنِ، إِذْ كَانَتْ الْأَعْضَاءُ مُشْتَرَكَةً يَتَعَلَّقُ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ.

(جاحظ، ۱۳۳۲، ج ۱: ۹۲-۹۳)

(ترجمه: پرویز: و چیزی در قلب نیست مگر اینکه در چشم‌ها ظاهر می‌شود، زیرا اندام‌ها مشترک هستند و به یکدیگر متصل می‌شوند.)

«اللَّحْظُ تَرْجُمَانُ الْقَلْبِ» (میدانی، بی تا: ۴۵۳/۲) (نگاه سخنگو و مترجم قلب است.)

۲- كَانَ أَنْوَشِرَوَانُ يَقُولُ: «أَيَّامُ السُّرُورِ كَلَمَحِ الْبَصَرِ، وَأَيَّامُ الْحُزْنِ تَكَاذُ تَكُونُ شُهُورًا» (مسعودی، ۱۴۰۴، ج ۱:

۱۱۸)

(ترجمه: انوشروان می‌گفت: ایام شادی، مانند یک چشم برهم زدن است و ایام غم و اندوه گویی ماه‌هاست.)

عرب در این مضمون می‌گوید: «سَنَةُ الْوَصَالِ سَنَةٌ وَ سَنَةُ الْفِرَاقِ سَنَةٌ» (میدانی، بی تا، ج ۱: ۱۲۹)

(ترجمه: یک سال وصال یک چرت است یک چرت فراق یک سال است.)

۳- مِنْ أَمْثَالِ الْفَرَسِ: «مَا دَخَلَ مَعَ اللَّبَنِ لَا يَخْرُجُ إِلَّا مَعَ الرَّوْحِ» (توحیدی، ۱۴۱۹، ج ۲: ۹۲)

(ترجمه: آنچه با شیر وارد بدن می‌شود، تنها با روح از تن خارج می‌شود.)

«عَادَةً تَرْضَعَتِ بِرُوحِهَا تَنْزَعَتْ» (میدانی، بی تا: ۵۱۸/۱) (عادتی که با شیر فرو شده باشد با روح بیرون

می‌رود.) نیز نک: (یاری گل دره، ۱۳۹۸: ۲۲۴)

۴- هَرْمُزُ: «يَا مَعْشَرَ النَّاسِ اجْتَنِبُوا السَّيِّئَاتِ فَتَعْدِمُوا الْخَوْفَ» (خوارزمی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۴۹۷)

(ترجمه: ای مردم از بدی‌ها پرهیز کنید تا از ترس در امان باشید.)

«الْخَائِنُ خَائِفٌ» (حلوانی، ۱۴۰۸: ۸۴)؛ (ترجمه: خیانتکار ترسان است.)

«كُنْ بَرِيًّا وَ اقْتَرِبْ كُنْ مُرِيًّا وَ اغْتَرِبْ» (همان)؛

(ترجمه: پاک باش و نزدیک؛ متهم باش و دور)

۵- مِنْ أَمْثَالِ الْفَرَسِ: «بِالْثَّانِي يُدْرِكُ الْغَرَضُ» (ثعالبی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۴۳)

(ترجمه: از امثال فرس: با آرامش، هدف به دست می‌آید.)

الصَّبْرُ مَطِيئَةُ الظَّفَرِ. (میدانی، بی تا، ج ۱: ۴۱۷)

(ترجمه: صبر مرکب پیروزی است)

«الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ.» (همان)

(ترجمه: صبر کلید پیروزی است.)

۶- قَالَ ابْرُويزُ: «الْمَلِكُ عَقِيمٌ، أَي: لَا أَرْحَامَ بَيْنَ الْمُلُوكِ وَبَيْنَ أَحَدٍ.» (ثعالبی، الإِعْجَازُ...، بی تا، ج ۱: ۱۷۰)

(ترجمه: پرویز گفت: پادشاه عقیم است، یعنی هیچ صله‌ای بین پادشاه و دیگران وجود ندارد.)

«الْمَلِكُ عَقِيمٌ.» (میدانی، بی تا، ج ۲: ۱۶)

(ترجمه: پادشاهی سترون باشد.)

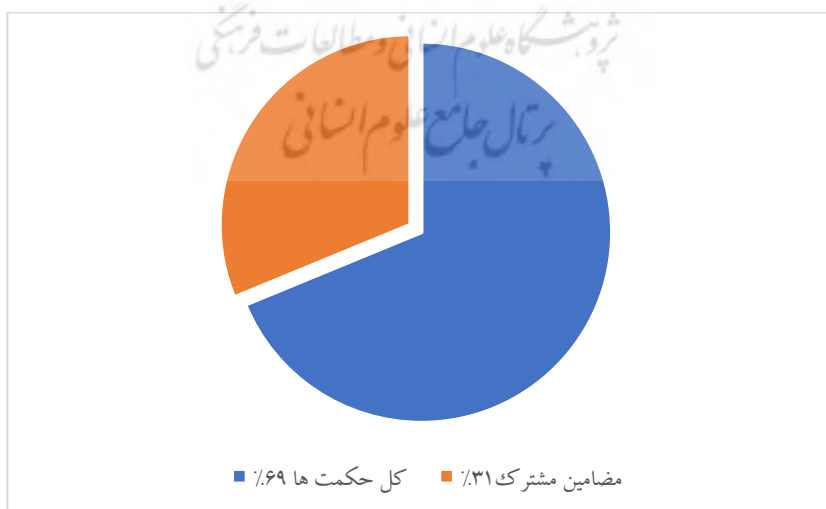
نمونه‌های دیگر: تواضع، عامل بزرگی (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۲۶) و (طبرسی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۲۵۱)، اصلاح معاد با معاش (ابن مسکویه، ۱۴۱۶: ۱۶) و (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲: ۳۰۷) نیز نک: (سبزیان‌پور و رشیدی، ۱۴۰۱: ۱۵۹)، سختی سفر (ثعالبی، الإِعْجَازُ...، بی تا، ج ۱: ۶۶) ^۳ (میدانی، بی تا، ج ۱: ۳۴۴)، اهمیت رازداری (راغب اصفهانی، ۱۴۲۰، ج ۱: ۱۰۴) و (میدانی، بی تا، ج ۱: ۳۴۰)، شکر نعمت و افزونی نعمت (ابن اثیر، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۵۶) و (میدانی، بی تا، ج ۱: ۵۷)، اطاعت نکردن از زنان (جاحظ، ۱۴۲۴، ج ۱: ۳۷) و (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۷۱: ۱۸۱)، گواهی قلب از درون انسان (جاحظ، ۱۳۳۲، ج ۱: ۹۲-۹۳) (میدانی، بی تا، ج ۱: ۴۵۳) و...

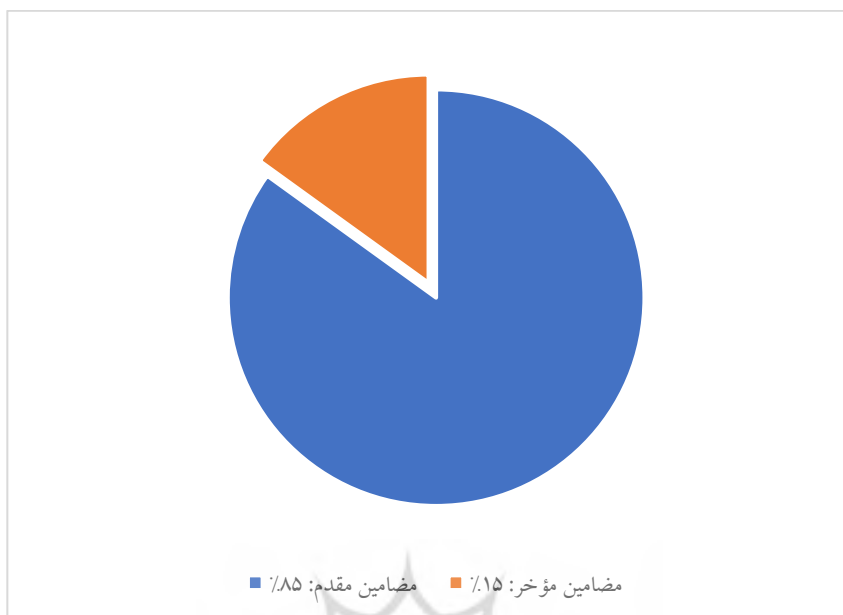
جدول مقایسه مضامین مشترک در حکمت‌های ایرانی و منابع اسلامی (منبع: یافته‌های پژوهش)

تأخر	تقدم	مؤلفینی که احادیث و روایات و ضرب‌المثل‌های عربی را نقل کرده‌اند	مضمون مشترک	تعداد حکمت	مؤلفینی که حکمت‌های ایرانی را نقل کرده‌اند
۰	۸	مقایسه با بخاری (ت ۲۵۶هـ)، نسائی (ت ۳۰۳هـ)، شیخ صدوق (ت ۳۸۱هـ)، سیدرضی (ت ۴۶۰هـ)، میدانی (ت ۵۱۸هـ)، آمدی (ت ۵۵۰هـ) و مجلسی (ت ۱۱۱۰هـ)	۸	۱۴	جاحظ (ت ۲۵۵هـ)
۰	۳	با کراجکی (ت ۴۴۹هـ)، سیدرضی و آمدی	۳	۱۶	ابن قتیبه (ت ۲۷۶هـ)
۰	۱	با شیخ صدوق (ت ۳۸۱هـ) و مجلسی (ت ۱۱۱۰هـ)	۱	۴	بیهقی (ت ۳۰۲هـ)
۰	۳	با سید رضی، آمدی و ابن شعبه حرانی ^(۴)	۳	۱۳	ابن عبد ربه (ت ۳۲۸هـ)
۰	۱	با آمدی	۱	۱	زجاجی (ت ۳۳۷هـ)
۰	۳	با آمدی، میدانی و قمی (ت ۱۳۵۹هـ)	۳	۸	مسعودی (ت ۳۴۶هـ)
۰	۲	با آمدی و حلوانی ^(۵)	۲	۹	خوارزمی (ت ۳۸۳هـ)
۰	۲	با آمدی و میدانی	۲	۹	توحیدی (ت ۴۰۰هـ)

۰	۴	با سید رضی و آمدی	۴	۱۰	آبی (ت ۴۲۱هـ)
۲	۴۰	با کلینی (۳۲۹هـ)، سید رضی، آمدی، میدانی، طبرسی (ت ۵۴۸هـ)، سیوطی (ت ۹۱۱هـ)، متقی (ت ۹۷۵هـ)، مجلسی (ت ۱۱۱۰هـ) و قمی	۴۲	۷۰	ابن مسکویه (ت ۴۲۱هـ)
۰	۱۹	با سید رضی، میدانی، آمدی، سیوطی و مجلسی	۱۹	۳۲	ثعالبی (ت ۴۲۹هـ)
۰	۲	با سید رضی	۲	۲۰	ماوردی (۴۵۰هـ)
۰	۳	با آمدی، میدانی و مجلسی	۳	۵	راغب اصفهانی (ت ۵۰۲هـ)
۱	۴	با سید رضی، طبرسی و آمدی	۵	۱۱	طرطوشی (۵۲۰هـ)
۱	۰	با سید رضی	۱	۷	زمخشری (ت ۵۳۸هـ)
۲	۰	با سید رضی و آمدی	۲	۴	یاقوت حموی (ت ۶۲۴هـ)
۱	۰	با میدانی	۱	۱	ابن اثیر (ت ۶۳۷هـ)
۲	۰	با آمدی و ابن شعبه حرانی	۲	۶	قرطبی (ت ۶۷۱هـ)
۶	۱	با سید رضی، آمدی و سیوطی	۷	۷	ابن طقطقی (ت ۷۰۹هـ)
۱	۰	با سید رضی و آمدی	۱	۱	وطواط (ت ۷۱۸هـ)
۱	۰	با سید رضی	۱	۱	عاملی (۱۰۳۱هـ)
۱۷	۹۶		۱۱۳	۲۴۹	جمع

نمودار شماره ۱: مقایسه بسامد مضامین مشترک در حکمت‌های ایرانی و منابع اسلامی (منبع: یافته‌های پژوهش)

نمودار شماره ۲: (منبع: یافته‌های پژوهش)

از مقایسه تاریخ وفات مؤلفین و مضامین مشترک آنها بر اساس جدول و نمودار فوق این مسئله روشن گشت؛ از میان ۲۴۹ حکمت ایرانی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفت، تعداد ۱۱۳ حکمت، دارای مضمون مشترک با منابع اسلامی است و از میان این ۱۱۳ حکمت، تعداد ۹۶ حکمت قبل از مؤلفان اسلامی و تعداد ۱۷ حکمت بعد از آنها در منابع عربی دیده شده است. بر اساس نمودار شماره یک ۳۱٪ از این حکمت‌ها هم‌مضمون با مضامین اسلامی و عربی است و بر اساس نمودار شماره ۲، ۸۵٪ از این حکمت‌های مشترک، قبل از منابع اسلامی و ۱۵٪ بعد از منابع اسلامی در منابع عربی نقل شده‌اند.

در توجیه و تفسیر این دو نمودار می‌توان گفت: حضور این شواهد ایرانی، در کنار احادیث و روایات، از یک سو بیانگر تأثیر گسترده فرهنگ ایرانی در ادب عربی است و از دیگر سو نشان‌دهنده قرابت فکری^۱ ایرانیان باستان با اندیشه‌های ناب اسلامی است که به شکل کمال‌یافته آن را در تعالیم اسلام و سخنان بزرگان آن می‌بینیم. البته گزینش سخنان همسو با فرهنگ اسلامی و حذف خرافات و

1. intellectual affinity

دیدگاه‌های منافی با اندیشه‌های اسلامی از عوامل مهم بروز این اشتراکات است و نقش مؤثر فضای دینی^۱ و سیاسی حاکم را در گزینش مضامین همسو و موافق با فرهنگ اسلامی نباید نادیده گرفت. بر این اساس می‌توان سؤالات و احتمالات زیر را در نظر گرفت: آیا احتمال جعل و انتساب دروغین این سخنان وجود دارد؟ در پاسخ به این سؤال می‌توان گفت: این احتمال می‌رود که برخی از این مضامین حکمی و اخلاقی از ایرانیان باستان أخذ شده و به سبب تعصبات دینی و عشق به رهبران مذهبی و نیز مقبولیت آنان، وارد احادیث و روایت اسلامی شده است. جعل و انتساب ناروایی که با انگیزه‌های متفاوت با دیوان منسوب به امام علی (ع)، اشعار خیام، ابونواس، ابوالعاهیه، بابا طاهر و ... صورت گرفته است.

توحیدی (۱۴۱۹، ج ۲: ۵۳۲-۵۳۳) ادعا کرده است از فردی موثق شنیده که یکی از اصحاب امامیه حکمت‌های بزرگمهر را به امام علی (ع) نسبت می‌داده وقتی از او دلیل این کار را می‌پرسند، می‌گوید: «أَلْحَقُ الْحِكْمَةَ بِأَهْلِهَا».

(ترجمه: حکمت را به صاحبش می‌رسانم.)

سخن آمدی در مقدمه غررالحکم، قابل تأمل است زیرا صریحاً اقرار به تصرف در سخنان علی (ع) می‌کند: «آنچه که از سخنان حکیمانه و کلمات (شاهانه) آن حضرت بود تمامی را از حیث سجع و قافیه موافق و مطابق یکدیگر قرار دادم. زیرا با این ترتیب آن کلمات در گوش، جای گیرنده‌تر و در دل‌ها فروز آئنده‌تر و نفوس هم به سوی کلام منظوم میلش بیشتر است.» (آمدی، ۱۴۱۰: ۴) از نمودهای این منازعات سیاسی^۲، جنجال بر سر زبان اهل بهشت و جهنم است که ایرانیان با جعل احادیث مدعی شدند زبان رحمت خداوند و اهل بهشت فارسی است و زبان عربی زبان قهر خداست در مقابل، عرب‌ها زبان فارسی را زبان اهل جهنم دانستند و... (آذرنوش، ۱۳۸۵: ۹۵-۱۰۱) نیز نک: (سبزیان‌پور و صالحی، ۱۳۹۱: بررسی دادورزی.....: ۱۶۲)

نمونه دیگر جعل و تحریف صد جمله‌ای است که جاحظ به عنوان یک سخن‌شناس^۳ عرب از علی (ع) نقل کرده است. با آنکه در صحت انتساب این عبارات حکیمانه به علی (ع) اندک تردیدی وجود ندارد، دست‌های پیدا و پنهان پس از جاحظ ۵۹ مورد از این سخنان را در متون ادبی و دینی بی‌نام و نشان و یا منسوب به دیگران نقل کرده‌اند. برای اطلاع بیشتر نک: (سبزیان‌پور، ۱۴۲۹: ۷۷-۹۶)

1. Religious space
2. Political conflicts
3. Rhetoric

سوال دیگر این است که آیا احتمال جعل مضامین اسلامی و عربی با انگیزه شعوبی وجود دارد؟ در پاسخ به این سؤال می‌توان گفت: این احتمال منتفی نیست زیرا شعوبیه در اثر افراط و زیاده‌روی جریان اموی، گرفتار افکار نژادپرستانه^۱ شد، آنها که به برتری نژاد ایرانی باور داشتند، کوشیدند با سود جستن از تفاسیر و برداشت‌های خاص بر فرق کلامی تأثیرگذار باشند. نیز نک: (حسینی، ۱۳۹۱: ۱۷۱)

ایرانیان برای حفظ فرهنگ خود، از طریق اشکال مختلفی چون مباحثات مجلسی، ترجمه، تألیف کتاب و انتشار اشعار کنایه‌دار و ضد عربی اهداف خود را پیش بردند. اعضای فرقه شعوبیه دریافته بودند که شکست یک ملت به ساقط شدن حکومت و از هم پاشیدن نیروی نظامی آن نیست، بلکه به نابود شدن ارزش‌های فرهنگی^۲ آن وابسته است. در همین راستا آنان شروع به ترویج آثار تاریخی، پدیده‌های فکری، آداب و منش‌های ملی، یادگارهای سنتی و آیین‌های ایرانی کردند تا این که به رکن فرهنگی یعنی اعتلاء بخشیدن به زبان رسیدند. نک: (انصاف‌پور، ۱۳۹۵: ۷۶) و گروهی از فرهیختگان شعوبیه نیز از آنجا که فاقد ابزارهای سیاسی لازم برای مبارزه علیه تفکر جاهلی برتری عرب بودند، به ناگزیر یک نهضت ادبی^۳ برابری طلبانه را به راه انداختند تا با بهره‌گیری از این ابزار کم‌خطر اما ماندگار و اثرگذار، پرچم این مبارزه فرهنگی را همچنان افراشته نگاه دارند، آنها در حوزه تاریخی، آثاری در قالب جعل قطعات و روایات تاریخی در جهت اهداف سیاسی و عقیدتی کوتاه مدت و تعظیم پیشینه تاریخی، سیاسی و فرهنگی ایران باستان و پادشاهان آن ایجاد کردند. نک: (معظمی، ۱۳۹۸: ۱۷۶)

در این رهگذر مؤرخان ایرانی - اسلامی، از جمله (ثعالبی، ابوحنیفه دینوری، مسعودی، ابن مسکویه و...) متأثر از فضای شعوبی و میهن‌دوستی سده‌های سوم تا پنجم هجری، در آثار خویش اهمیت زیادی برای تاریخ ایران پیش از اسلام قائل بوده‌اند و جنبه‌های مختلف فرهنگی و تمدنی آن را مورد توجه قرار داده‌اند. آنها نگارش تاریخ جهان را از کیومرث، به عنوان نخستین انسان، آغاز کرده و با نوشتن تاریخ سلسله‌ها و پادشاهان ایرانی ادامه داده‌اند. حتی در نگارش تاریخ دوره اسلامی هم، علاوه بر این که متأثر از تاریخ باستانی ایران هستند، سرزمین‌های خلافت شرقی و ایران را محور تاریخ‌نویسی^۴ خود قرار داده‌اند. همچنین در این دسته از تواریخ، مؤلفه‌های اصلی و شاخص حکومت‌داری ایرانیان پیش از اسلام، مورد توجه جدی قرار گرفته و شیوه‌های اخلاقی و حکومت‌داری پادشاهان ایران باستان برجسته

1. Racist

2. Cultural values

3. literary movement

4. History writing

شده است. نک: (معصومی و عبدالملکی، ۱۳۹۶: ۲۵۰)

بنابراین ظهور نهضت شعوبیه که در پی نفی برتری طلبی‌های اعراب بر سایر گروه‌های قومی بود، فضای فکری و فرهنگی آن زمان را برای پیوند دادن روح ایران و اسلام مهیا کرده بود، تأکید بر اشتراکات دینی^۱ و اجتماعی اسلام و ایران در آثار مؤرخان قرن سوم هجری به بعد به وفور دیده می‌شود. بسیاری از اندرزهای پادشاهان ایرانی که در این تواریخ آمده شباهت زیادی با احادیث اسلامی دارد و برخی معتقدند که قرآن و عقاید دینی مسلمانان بر کتاب‌های زرتشتی قرن سوم تأثیر فراوان نهاده‌اند. (یارشاطر، ۱۳۸۱: ۵۵)

در توجیه این اشتراک مضمون برخی از محققان اسلامی بر این باورند که منابعی در اختیار امامان شیعه بوده که بنا به دلایل خاص و امنیتی در اختیار دیگران قرار نگرفته ولی تأثیر آنها به شکل شفاهی و سینه به سینه موجب بروز این اشتراکات شده است. بدیهی است که این استدلال اختصاص به اندیشه‌های دینی و مذهبی دارد و در چارچوب تحقیق و پژوهش جایگاه استواری ندارد.

۳. نتیجه‌گیری

۱- اغلب (۸۵٪) حکمت‌های مشترک قبل از منابع اسلامی و عربی از ایرانیان نقل شده و به سبب تعصب دینی و یا مقبولیت رهبران دینی رنگ و بوی روایت و حدیث گرفته و جزئی از فرهنگ اسلامی و عربی شده است.

۲- برخی از افراطی‌گران شعوبی و مؤرخان ایرانی- اسلامی مضامین اسلامی و عربی را (۱۵٪) به حکیمان ایرانی نسبت داده‌اند.

۳- شباهت برخی از این مضامین ممکن است به سبب توارد با منشأ تجربه، عقلانیت و آموزه‌های دینی باشد.

۴- مضامین حکمی موجود در منابع اسلامی مقدم، به سبب تقدم تاریخی از اصالت بیشتری برخوردار است. اما این اصالت در خصوص منابع مؤخر پایه و اساس استواری ندارد.

۴. پی‌نوشت‌ها:

(۱). در پژوهشی دیگر با عنوان «حکیمانه‌های پارسی در ادب عربی» (۱۴۰۱) به معرفی حکمت‌هایی پرداخته شده است که در کتاب «حکمت‌های ایرانیان باستان در منابع عربی» از قلم افتاده یا مغفول مانده‌اند. حاصل این

- پژوهش معرفی بیش از ۲۵۰ مضمون حکمی ایرانی در ۳۳ منبع عربی از ۲۵ نویسنده است. با توجه به اینکه این ۲۵۰ سخن حکیمانه در پژوهش پیشین معرفی نشده، دامنه کاوش را به آنها محدود کرده، مضامین مشترک با فرهنگ عربی اسلامی (نهج البلاغه، غررالحکم، احادیث نبوی و ضرب‌المثل‌های عربی) را نشان داده‌ایم.
- (۲). علائم اختصاری در این پژوهش به شرح زیر است: خطبه (خ)، نامه (ن)، کلمات قصار (ق)، آمدی (آ)
- (۳). از آنجا که مضامین نهج البلاغه و غررالحکم از طریق نرم‌افزار و تفاسیر موضوعی آن به سادگی در دسترس قرار دارد، برای رعایت اختصار و تنگنای حجم مقاله، از ترجمه و گاه از اشاره به متن آن خودداری کرده، خواننده را به شماره خطبه، نامه، کلمه قصار و یا حدیث ارجاع داده‌ایم.
- (۴). در باره تولد و وفات وی اطلاعاتی در دست نیست، اما وی را از معاصرین شیخ صدوق (۳۸۱هـ) و محمد بن همام (۳۳۶هـ)، و از مشایخ شیخ مفید (۴۱۳هـ) دانسته‌اند.
- (۵). بر اساس علم طبقات رجال و با توجه به سال وفات مشایخ حلوانی می‌توان وی را از محدثان قرن پنجم قمری دانست. (قمی، ۱۳۸۴: ۵۷).

منابع

نهج البلاغه

- ابن الطقطقی، محمد بن علی (۱۴۱۸). الفخری فی الآداب السلطانیة و الدول الإسلامية. المحقق: عبد القادر محمد مایو. الطبعة الأولى. بیروت: دار القلم العربی.
- ابن القتیبه، أبو محمد عبدالله بن مسلم (۱۴۱۸). عیون الأخبار. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن القتیبه، أبو محمد عبدالله بن مسلم (۱۴۱۹). تأویل مختلف الحديث. الطبعة الثانية. المكتبة الاسلامی - مؤسسة الإشراف.
- ابن شعبه الحزانی، حسن بن علی (۱۳۹۵). تحف العقول. چاپ هفتم. موسسه فرهنگی دار الحديث.
- ابن عبدربه، أبو عمر شهاب الدین أحمد (۱۴۰۴). العقد الفريد. الطبعة الأولى. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد (۱۴۱۶). الحکمة الخالدة. تحقیق: عبد الرحمن بدوی. القاهرة: مكتبة النهضة المصرية.
- ابن الأثیر، عزالدین (۱۴۱۲). الكامل فی التاريخ. تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری. بیروت: دار الکتب العربی.
- احسانی، ابی جمهور (۱۴۰۳). عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة. چاپ یکم. قم.
- امین، احمد (بالاتاریخ). ضحی الإسلام. بیروت: دارالکتب العربی.
- انصاف‌پور، غلامرضا (۱۳۹۵). روند نهضت ملی و اسلامی در ایران از اسلام تا یورش مغول. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- الآبی، ابوسعید، منصور بن الحسین (۱۴۲۴). نشر الدر فی المحاضرات. المحقق: خالد عبد الغنی محفوظ. الطبعة الأولى. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۵). چالش میان فارسی و عربی. چاپ اول. نشر نی.
- آربری، آرتورجان (۱۹۵۹). تراث فارس. ترجمه: یحیی الخشاب. قاهره: دار إحياء الکتب العربیة.
- آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غرر الحکم و درر الکلم. ترجمه انصاری قمی. چاپ دوم. قم: دارالکتب الإسلامی.

- البخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۱۰ هـ). صحیح البخاری. طبعه الثانية. قاهره: لجنة إحياء كتب السنة.
- البیهقی، إبراهیم بن محمد (بلاتاریخ). الحسن و المساوی. وضع حواشیه: عدنان علی. بیروت: دار الكتب العلمية.
- تفضلی، احمد (۱۳۷۶). تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام. تهران: مهارت.
- التوحیدی، أبوحیان (۱۴۱۹). الصداقة و الصدیق. المحقق: إبراهیم الکیلانی. بیروت: دار الفكر المعاصر.
- ثعالی، أبو منصور (۱۴۰۱). التمثیل و المحاضرہ. المحقق: عبد الفتاح محمد الحلو، الطبعة الثانية. الدار العربية للكتاب.
- ثعالی، أبو منصور (بلاتاریخ). الأعجاز و الإجاز. القاهرة: مكتبة القرآن.
- ثعالی، أبو منصور (بلاتاریخ). خاص الخاص. المحقق: حسن الأمين. بیروت: دار مكتبة الحياة.
- الجاحظ، عمرو بن بحر (۱۳۳۲). التاج فی اخلاق الملوك. المحقق: أحمد زکی باشا. القاهرة: المطبعة الأمیریة.
- الجاحظ، عمرو بن بحر (۱۴۱۴). التبصرة بالتجارة فی وصف ما يستظرف فی البلدان من الأمتعة الرفیعة والأعلاق النفیسة والجواهر الثمینیة.
- المحقق: حسن حسنی عبد الوهاب التونسي. الطبعة الثالثة. القاهرة: مكتبة الخانجي.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۹۱). «بررسی و نقد جریان فکری شعوبیه و تأثیر آن بر کلام شیعی». فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه قم. سال چهاردهم، (۱)، ۱۷۱-۱۹۸.
- حلوانی، حسین بن محمد (۱۴۰۸). نزهة الناظر و تنبیه الخاطر. تحقیق: مدرسه امام مهدی. قم.
- خوارزمی، أبوبکر محمد بن العباس (۱۴۱۸). مفید العلوم و مفید الهموم. بیروت: المكتبة العنصریة.
- دوفوشه کور، شارل هانری (۱۳۷۷). اخلاقیات، مفاهیم اخلاقی در ادبیات فارسی از سده سوم تا هفتم هجری. ترجمه محمد علی امیر معزی و عبدالحمید روح بخشان. مرکز نشر دانشگاهی.
- الراغب الإصفهانی، أبو القاسم الحسن بن محمد (۱۴۲۰). محاضرات الأدباء و محاورات الشعراء و البلاء. عدد الأجزاء: ۲. الطبعة الأولى. بیروت: شركة دار الأرقم بن أبی الأرقم.
- سبزیان پور، وحید (۱۴۲۹). تيارات التذلیس فی اسناد کلمات الإمام علی (ع) من الجاحظ الی لوئیس معلوف. مجلة العلوم الإنسانية للجمهوریة الإسلامية الإيرانية، السنة الخامسة عشر، (۱۵)، ۷۷-۸۹.
- سبزیان پور، وحید (۱۳۸۹). نقی به روشنائی: در جستجوی امثال ایرانی در نظم عربی. نشریه ادبیات تطبیقی، دوره ۱، (۲)، ۶۹-۹۶.
- سبزیان پور، وحید (۱۳۹۲). تأثیر فرهنگ و ادب ایرانی در ادب عربی مطالعه مورد پژوهانه (امثال موجد). کاوشنامه ادبیات تطبیقی، سال سوم، (۹)، ۸۳-۱۰۷.
- سبزیان پور، وحید و پیمان صالحی (۱۳۹۴). حکمت های ایرانیان باستان در منابع عربی. تهران: یار دانش.
- سبزیان پور، وحید و پیمان صالحی (۱۳۹۱). بررسی دادورزی ایرانیان در منابع عربی و مقایسه آن با نهج البلاغه. نشریه پژوهش های زبان شناسی تطبیقی، سال دوم، (۴)، ۱۴۵-۱۶۹.
- سبزیان پور، وحید، رشیدی، نرگس (۱۴۰۱). حکیمانه های پارسی در ادب عربی. چاپ اول. تهران: یار دانش.
- سیوطی، جلال الدین (بلاتاریخ). جامع الأحادیث. دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع.
- شیخ صدوق (۱۳۷۶). مالی. تهران: انتشارات کتابچی.

- ضیف، شوقی (۱۴۲۷). *تاریخ الأدب العربی ۳*. الطبعة الثانية. ذوی القربی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۸). *مکارم الأخلاق*. قرآن: انتشارات حبیب.
- الطرطوشي، محمد بن الوليد (۱۸۷۲). *سراج الملوک*. تحقیق: جعفر البیاتی. الطبعة الأولى. ریاض: الریس للکتاب و النشر.
- العالمی، بماء الدین (۱۴۱۸). *الکشفکول*. المحقق: محمد عبد الکریم النمري، عدد الأجزاء: ۲. الطبعة الأولى. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- قرطبی، الإمام ابو یوسف بن عبدالله النمري (بالاتاریخ). *مجمعة المجالس و انس المجالس و شحنة الداهن و اهاجس*. تحقیق: محمد مرسی الخولي.
- قمی، عباس (۱۴۰۲). *سفينة البحار و مدينة الحكم و الآثار*. قرآن: انتشارات فراہانی.
- قمی، هادی (۱۳۸۴). چشم تماشا نزهة الناظر و تنبيه الخاطر. *مجلة آية پژوهش*، (۹۲)، ۵۷-۶۲.
- کراجکی، محمد بن علی (۱۴۱۰). *کنز الفوائد*. چاپ یکم. قم: دار الذخائر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۱). *اصول کافی*. چاپ دوم. دار الثقلین.
- الماوردي، أبو الحسن بن محمد بن حبيب البصري (بلا تاریخ). *تسهيل النظر و تعجيل الظفر في اخلاق الملك*. بیروت: دار النهضة العربیة.
- المتقي، علاء الدین علی (۱۳۸۹). *کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال*. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۶). *بحار الأنوار*. چاپ چهارم.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۶۷). *میزان الحکمة*. چاپ دوم. قم: مکتب الاعلامی الإسلامی.
- المسعودي، أبو الحسن علی بن الحسين بن علي (۱۴۰۴). *مروج الذهب*. عدد الأجزاء: ۴. الطبعة الثانية. قم: دار الهجرة.
- معصومی، محسن، عبدالملکی، محمد (۱۳۹۳). ایرانی گرایی در آثار مؤرخان ایرانی- اسلامی در سده‌های سوم تا پنجم هجری. *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، سال چهل و هفتم، (۲)، ۲۶۶-۲۴۷.
- معظمی، جمیل (۱۳۹۸). واکاوی نهضت شعوبیه و تبیین عناصر ادب پایداری آن. *نشریه مؤسسات تحقیقاتی علوم اسلامی- انسانی*، دانشگاه تبریز، سال هجدهم، (۵۷)، ۱۶۳-۱۸۸.
- المیدانی، أبو الفضل (بالاتاریخ). *مجمع الأمثال*. تحقیق: محمد محی الدین عبد الحمید. عدد الأجزاء: ۲. بیروت: دار المعرفة.
- النسائي، احمد بن شعيب (۱۴۲۱). *السنن الكبرى*. محقق: عبدالمعزم شلبي. الطبعة الأولى. مؤسسة الرسالة.
- وطواط، أبو إسحق برهان الدین محمد بن إبراهيم (۱۴۲۹). *غرر الحصائص الواضحة و غرر النقائص الفاضحة*. تحقیق: ابراهیم شمس الدین.
- الطبعة الأولى. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- یارشاطر، احسان (۱۳۸۱). *حضور ایرانیان در جهان اسلام*. ترجمه: دکتر فریدون بدره‌ای. چاپ اول. تهران: باز.
- یاری گل دره، سهیل (۱۳۹۸). *فرهنگ ضرب المثل‌های عربی. گزیده امثال عربی*. قم: ادبیات.

References

Nahj al-Balaghe. (In Arabic).

Al-Abi, A. M. B. H. (2003). *Durr's prose in lectures*, Research by; Kh. A. Mahfoot, 1st Edition, Beirut: Dar al-Kotob al-Elamiya. (In Arabic).

Arberry, A. J. (1959). *Persia's legacy*, Translated by; Y. Al-Khashab, Cairo: Dar Ehya Al-Kutob Al-Arabiya (In Arabic).

Azarnoush, A. (2006). *The Challenge between Persian and Arabic*, 1st Edition, Ney Publications. (In Persian).

- Amadi, A. B. M. (1989). *Gharar judgment and pearls of words*, 2nd edition, Qom: Dar al-Ketab al-Islami. (In Arabic).
- Ibn al-Athir, I. (1991). *complete in history, researched by Omar Abd al-Salam Tadmari*, Beirut: Dar al-Ketab al-Arabi. (In Arabic).
- Ibn al-Taqaqi, M. B. A. (1997). *Honorary in Royal Etiquette and Islamic Countries*, Detective: A. Q. M. Mayo, 1st edition, Beirut: Dar al-Qalam al-Arabi. (In Arabic)
- Ibn al-Qatibeh, A. M. B. M. (1998). *different interpretation of hadith*, 2nd edition, Al-Mahabro al-Islami. al-Ishraq. (In Arabic).
- Ibn Shuba al-Harrani, H. B. A. (2016). *masterpieces of minds*, 7th edition, Dar Al-Hadith Cultural Institute. (In Arabic).
- Ibn Abd Rabbah, A. Sh. A. (1983). *Unique Contract*, 1st edition, Beirut: Dar al-Katb Al-Elamiya. (In Arabic).
- Ehsai, A. J. (1982). “Awali Al-Laali Al-Aziziah” in the religious hadiths, 1st edition, Qom. (In Arabic).
- Insafpour, Gh. (2015). “The process of the national and Islamic movement in Iran from Islam to the Mongol invasion”, Tehran: *Islamic Revolution Publications and Education*. (In Persian).
- Al-Bukhari, M. B. I. (1989). *Sahih al-Bukhari, second edition*, Cairo: Committee for the Revival of Books of the Sunnah. (In Arabic).
- Amin, A. (no date). *sacrifice Islam*, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi. (In Arabic).
- Al-Bayhaqi, I. B. M. (no date). *Pros and cons*, footnotes: A. Ali, Beirut: Dar al-Katb Al-Elamiya. (In Arabic).
- Tafzoli, A. (1997). *History of Iranian literature before Islam*, Tehran: Mahart. (In Persian)
- Al-Tawhidi, A. H. (1998); *Friendship and friend*, Detective: I. Al-Kilani, Beirut: Dar Al-Fekr al-Mawdeen. (In Arabic).
- Thalabi, A. M. (1980). *Acting and lecturing*. Research by: A. F. M. Al-Hallu, 2nd edition, Al-Dar al- Arabiya for books. (In Arabic).
- Thaalabi, A.M. (no date). *Special Private*. Detective: H. Al-Amin, Beirut: Al-Hayat Library. (In Arabic).
- Al-Jahiz, A. B. B. (1993). *An insight into trade in describing what is lavish in countries of fine luggage, precious ties, and precious jewel*, Detective: H. H. A. al-Wahhab Al-Tunisi, 3rd edition, Cairo: Al- Khanji Library. (In Arabic).
- Al-Jahiz, A. B. B. (1913). *The crown in the morals of kings*, Research by: A. Z. Basha, Cairo: printing press Al-Amiriyya. (In Arabic).
- Halwani, H. B. M. (1987). *Excursion of the beholder and alert the mind*, Research: Imam Mahdi School, Qom. (In Arabic).
- Khwarazmi, A. M. I. A. (1997). *Useful science and repellent worries*, Beirut: Al-Maktab al-onsoreiah. (In Arabic).

- Dufouche Cor, Ch. H. (1998). *Ethics*, moral concepts in Persian literature from the 3rd to the 7th century AH, translated by M. A. Amir Moazi and A. H. Rooh Bakhshan, Academic Publishing Center. (In persian).
- Raghib al-Isfahani, A. H. B. M. (1999). Lectures by writers and dialogues by poets and rhetoricians, number of parts: 2, first edition, Beirut: compani Dar al-Arqam bin Abi al-Arqam. (In Arabic).
- Sabzianpour, V., Salehi, P. (2014). *The wisdom of ancient Iranians in Arabic sources*, Tehran: Yar Danesh. (In Persian).
- Sabzianpour, V., Rashidi, N. (2022). *Persian wisdom in Arabic literature*, first edition, Tehran: Yar Danesh. (In Persian).
- Siyuti, J. (no date). *The hadith collector*, Dar Al-Fikr Lel-Tabaateh, va Al-Nashr, va Al-Tawzi'ah. (In Arabic).
- Sheikh Sadouq. (1997). *Amali*, Tehran: Kitabchi Publications. (In Persian).
- Zeif, Shoghi. (1427). *History of Arabic literature 3*. The second edition. Dhu al-Qarbi. (In Arabic).
- Tabarsi, F. B. H. (1999). *Noble morals*, Tehran: Habib Publications. (In Arabic).
- Ameli, B. (1997). *Al-Kashkul*, Detective: M. A. K. al-Nimri, number of parts: 1st edition, Beirut: Dar al-Katb Al-Elamiya. (In Arabic).
- Qurtubi, I. A.Y. B. A. (no date). *The joy of the councils*, the forgetfulness of the councils, the sharpening of the mind and the obsessions, research: M. M. al-Khouli. (In Arabic).
- Qomi, A. (1981). *The ship of the seas and the city of wisdom and antiquities*, Tehran: Farahani Publications. (In Arabic).
- Karajki, M. B. A. (1989). *treasure the benefits*, 1st edition, Qom: Dar al-Zakhaer. (In Arabic).
- Kilini, M. B. Y. (2012). *Principles of sufficient*, second edition, Dar al-Saghalin. (In Arabic).
- Al-Mawardi, A. H. I. M. I. H. (no date). *Facilitating consideration and hastening the victory in the morals of the king*, Beirut: Dar al-Nahda al-Arabiya. (In Arabic)
- Majlisi, M. B. (2016). *sailor lights*, 4th edition. (In Arabic).
- Mohammadi Ray Shahri, M. (1988). *Wisdom scale*, second edition, Qom: Al-Alami Islamic School. (In Arabic).
- Al-Mutaghi, A. A (2009). *Treasure of workers in the Sunan of words and deeds*, Beirut: Dar al-Kotob al-Alamiya. (In Arabic).
- Al-Masudi, A. A. B. H. B. A. (1983). *gold meadows*, 4 parts number, second edition, Qom: Dar al-Hijra. (In Arabic).

- Al-Meidani, A. F. (no date). *Proverbs Complex*, research: M. M. A, number of parts: 2, Beirut: Dar al- Marafah. (In Arabic).
- Al-Nesa'i, A. B. Sh. (2000). *the big etiquette*, Researcher: A. M. Shalabi, first edition, Al-Risala Foundation. (In Arabic).
- Watawat, A. I. B. M. B. I. (2008). deceived the obvious characteristics and exposed the obvious contradictions, research: I. Sh. first edition, Beirut: Dar al-Katb al-Elamiya. (In Arabic).
- Yarshater, E. (2002). The presence of Iranians in the Islamic world, translated by Dr. F. Badrei, first edition, Tehran: Baz Publications. (In persian).
- Yari Gol-Dara, S. (2018). *Dictionary of Arabic Proverbs*, Selection of Arabic Proverbs, Qom: Literature Publications. (In persian).
- Hosseini, M. R. (2012). Reviewing and criticizing Shuaubiyyah's thought flow and its influence on Shiite philosophy. *Scientific Research Quarterly of Qom University*, 14(1) 171-198. (In Persian).
- Sabzianpour, V., Salehi, P. (2012). Examining Iranian courtship in Arabic sources and comparing it with Nahj al-Balaghe. *Journal of Comparative Linguistics Research*, second year, (4), 169-145. (In Persian).
- Sabzianpour, V. (2008). Currents of fraud in the attribution of the words of Imam Ali (peace be upon him) from Al-Jahiz to Luis Maalouf. *Journal of Human Sciences for the Islamic Republic of Iran*, 15th year, (15), 77-89. (In Arabic).
- Qomi, H. (1964). The eye of watching Excursion of the beholder and alert the mind. *Research Mirror Magazine*, (92), 57-62. (In persian).
- Masoumi, M., Abdulmaleki, M. (2013). Iranianism in the works of Iranian-Islamic historians in the third to fifth centuries of Hijra. *Research Journal of the History of Islamic Civilization*, 47th year, (2), 266-247. (In persian).
- Moazzami, J. (2018). Analyzing the Shuaubi movement and explaining the elements of its sustainability. *Journal of Islamic-Humanities Research Institutions*, Tabriz University, 18th year, (57), 163-188. (In persian).
- abn alqutibihi, A. B.M. (1998). *News eyes*. bayrut: dar alkotb aleilmiat. (In Arabic).
- abn maskwayhi, A. B. M. (1996). *Eternal wisdom*. Investigated by: A.R. Badawi. Cairo: The almisriati Renaissance Library. (In Arabic).
- Al-Zajji, A. A.R.I. I. (1987). *Amali*. Investigation: A. S. Haron. Second edition, Beirut: dar aljil. (In Arabic).
- Al-Tartushi, M.I. al-W. (1872). *Siraj Al-Muluk*. Investigation: J. al-Bayati. First Edition, Riyadh: Al Rayes alkotb and Publishing. (In Arabic).
- Al-Zamakhshari, J. (1992). *Spring of the righteous and the texts of the good guys*. First Edition, Beirut: the most knowledgeable Foundation. (In Arabic).
- Tha'alibi, A.m. (no date). *The miracle and the brief*. alqahiratu: quran library. (In Arabic).

دراسة مقارنة للمواضيع المشتركة في حكمة الإيرانيين القدماء والمصادر الإسلامية

نرگس رشیدی^١ | وحید سبزیانپور^٢ | جهانگیر امیری^٣ | علی دودمان کوشکی^٤

١. طالب الدكتوراه، في فرع اللغة العربية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، ايران. العنوان الإلكتروني: nargesrashidi235@gmail.com
٢. الكاتب المسؤول، أستاذ، في قسم اللغة العربية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، ايران. العنوان الإلكتروني: v.sabzianpour@razi.ac.ir
٣. أستاذ، في قسم اللغة العربية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، ايران. العنوان الإلكتروني: j.amiri@razi.ac.ir
٤. أستاذ المساعد، في قسم اللغة العربية و آدابها، كلية الآداب و العلوم الإنسانية، جامعة رازي، کرمانشاه، ايران. العنوان الإلكتروني: a.dodman@razi.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	من علامات التفكير العميق والحكمة لدى الإيرانيين القدماء الكلمات القصيرة وذات المغزى والنصائح القيمة التي تظهر عقلانيتهم وتوجههم الديني وتمسكهم بأخلاقهم. إن حاجة العرب وانبهارهم للثقافة والحضارة الإيرانية وحرصهم على سماع أخبار قدماء الإيرانيين جعلهم يتعرفون على حكمة ونصائح هذا الشعب من خلال ترجمة النصوص البهلوية والاختلاط العرقي، ونتيجة لذلك، فإن هذه دخلت الكلمات الحكيمة الثقافة العربية. هذا البحث هو ملحق لكتاب «حكمة الإيرانيين القدماء في المصادر العربية» الذي يقدم أكثر من ألف موضوع للحكمة الإيرانية في الأدب العربي. بما أن بعض المصادر لم تكن متوفرة أو تم حذفها في البحث المذكور، فقد قدم حوالي ٢٥٠ موضوعاً جديداً وقد أظهرنا محاذاتهما و تشابهها مع حكمة نصح البلاغة و غررالحكم والأحاديث النبوية وغيرها، من حيث البنية اللفظية والموضوعية. بالإضافة إلى تقديم حكمة إيرانية جديدة، فقد حاولنا التحقق في الاحتمالات المختلفة لتبرير وتفسير أوجه التشابه هذه باستخدام طريقة السببية المقارنة. تظهر نتائج المقارنة المبينة على هذه الاحتمالات التقارب الفكري والثقافي للإيرانيين القدماء مع العديد من الموضوعات الإسلامية بسبب الخبرة والعقلانية والتعاليم الدينية. ومع ذلك، لا يستبعد احتمال التزوير والإسناد الخاطئ بدافع من التحيزات الدينية والشعوبية.
الوصول: ١٤٤٤/٠١/١٢	
التقيق والمراجعة: ١٤٤٤/٠٦/١٧	
القبول: ١٤٤٤/٠٦/٢٥	
الكلمات الدلالية:	
حكمة قدماء الإيرانيين،	
موضوعات مشتركة،	
نصح البلاغة،	
غرر الحكم،	
أحاديث نبوية.	
الإحالة: رشیدی، نرگس؛ سبزیانپور، وحید؛ امیری، جهانگیر، دودمان کوشکی، علی (١٤٤٧). دراسة مقارنة للمواضيع المشتركة في حكمة الإيرانيين القدماء والمصادر الإسلامية. <i>بحوث في الأدب المقارن</i> ، ١٥ (١)، ٧٥-١٠٢.	
النشر: جامعة رازي	

© الكتاب.

DOI: 10.22126/jcccl.2023.8139.2415